

кож по багатьох із чужоземних університетів і вчених товариств¹⁾; крім того, багатьох колишніх студентів запрохано взяти участь у ювілейних святах. В наслідок цього—на урочистому акті прийнято 60 депутацій від різних установ, а до дня ювілею одержано понад 100 адресів і привітань та понад 200 телеграм²⁾. Взагалі треба зазначити, що не одна тільки університетська адміністрація дбала про можливу зовнішню урочистість і помпезність ювілею, про належний прийом сподіваних численних російських і чужоземних гостей: міністерство народної освіти „дозволило витратити“ на святкування ювілею 4.000 карбованців, київська міська дума з тією-ж таки метою асигнувала 10.000 карбованців, управління південно-західних залізниць дало певні пільги колишнім вихованцям університету й депутаціям, що їхали на ювілей, деякі приватні особи пропонували безплатні помешкання для депутатів тощо³⁾.

Таким чином думка одного з кореспондентів місцевих газет про те, що „всяка установа повинна брати можливу участь у святах і прийомі гостей“⁴⁾, до певної міри здійснилася.

Тим більш приголомшливе було враження від тих подій, що в зв'язку з ювілеєм сталися не тільки в самому університеті, але й далеко поза його стінами, і „сделались насущным разговором всего города, всего общества, не только в салонах, в гостинных, но даже на улицах, между простым населением“⁵⁾.

„Радю, що вступлення університету святого Володимира в новий період існування збігається з початком нової ери наших університетів“, писав між іншим міністер народної освіти Делянов у своїй привітальній телеграмі університетові⁶⁾. Тим часом саме цей збіг ювілею з „початком нової ери“, себто з заведенням нового реакційного університетського статуту, і спричинився до тих хвилювань, що в супроводі їх відбувалися свята, і був їх ґрунтовним тлом. На це виразно вказує й настрій поступової частини студентства, що жваво відбився в низці відозов; про це не раз згадує також жандарський полковник Новицький у своїх донесіннях департаментові поліції та інші офіційні особи в своїйому листуванні. І коли міністер народної освіти оголошував, що новий статут мусить „піднести, зміцнити й заплодити розвиток науки в нашій вітчизні“, широкі громадські кола й студенська маса бачили у ньому лише засіб, „що за його допомогою університет і взагалі всяку думку бажать задушити“⁷⁾: київський університет, що був один із найнеспокійніших і не

1) „Юбилейный акт Импер. Университета св. Владимира 8 сент. 1884 г.“ К. 1885, с. 1.

2) Ibidem, с. V—X, 26—112, 235—280.

3) Про це—в справі ректора університета св. Волод. за 1884 р. № 140 і в замітках місцевих газет. Були, звісно, випадки, коли приватні особи, пропонуючи університетові свої послуги, мали на меті й свою власну користь; так, наприклад, власник „фабрики паленої кави“ Подзоліні, „бажаючи хоч чим-небудь виказати своє спочуття до святкування 50-тирічного ювілею“, пропонував безплатно каву своєї фабрики та, якщо треба буде, власні послуги для її приготування (справа ректора універс. св. В. № 140).

4) „Заря“, 2 вересня 1884 р.

5) Справа київського губерніяльного жандарського управління за 1884 р. № 17, арк. 277 (донесіння начальника управління полк. Новицького департаментові поліції).

6) Юбилейный акт, с. 4.

7) З прокламації.—Цікаво, що в київських газетах новий університетський статут друкувався якраз перед ювілеєм: 1-го вересня в газеті „Заря“ були надруковані „основні риси“ його в перекладі столичних газет, з 4-го почалося друкування (частинами) повного тексту статуту в газетах „Заря“ і „Кієвлянинь“.—Нагадаємо тут, що незадоволення студентів новим статутом більш-менш виявлялося й по других університетах; між іншим, начальник харківського губ. жанд. управління писав Новицькому 13-го вересня 1884 р.: „Агентурними путями дознано, що среди студентів здешого університета и ветеринарного института происходят сборища по квартирам, на коих обсуждается новый университетский устав, причем студенты низших курсов предполагают, при объявлении им официально нового устава, заявить самыми серьезными беспорядками о своем неудовольствии“ (Справа київ. жанд. упр. 1884 р. № 17, арк. 140).

дуже давно перед ювілеєм уже пережив декілька великих хвилювань (наприклад, у березні 1878 року), не міг залишитися байдужий і спокійний „під скрутну хвилину, що її переживало все російське громадянство“, коли „на все чесне піднято утиск, закривалися один по одному найкращі російські часописи, з бібліотек виключалися найкращі книжки¹⁾, коли запроваджувався статут, що нищив і без того скромну університетську автономію та надавав життя не-нависній для студентів інспекції. Становище ускладнялося ще тим, що запровадження нового статуту загрожувало „чистою“ університетів і заміною популярних, але не досить „благонадійних“ політично професорів іншими— „благонадійними“—за призначенням, причому в Києві, нещодавно перед ювілеєм, із розпорядження міністерства народної освіти звільнено доцента Мищенко, саме як політично „неблагонадійного“²⁾.

Нарешті, що до питання про саме свято та розмір і характер участі в ньому студентів, то університетська адміністрація й куратор шкільної округи припустили тут низку помилок і нетактовностей, а це ще більше згустило й без того вже напружену атмосферу взаємного недовіря й неприязни поміж студентами і університетською владою в особі надто непопулярного ректора університету М. К. Ренненкампа; в ньому студенти бачили не стільки професора, вченого, скільки „ловкого дельца“, головного представника університетської „клички совместителей“ (він був членом ради декількох банків, відігравав значну роль в міському самоврядуванні, року 1875-го був обраний на міського голову на чотири роки), і дуже влучно прозвали його „хитрою лисою“³⁾.

Сам київський генерал-губернатор Дрентельн признавався після, що „в ненависти и недовольстве к ректору далеко не последнее значение имели личные свойства и отношения к студенчеству самого действительного статского советника Ренненкампа“⁴⁾.

Перші, ще не зовсім виразні підозріння загальної й університетської адміністрації про можливі студенські виступи знайшли відгук у донесінні начальника жандармського управління полк. Новицького департаментові поліції від 26-го серпня 1884 р. Повідомивши про затверджену від ради університету програму наступних свят, він указує, що партія ліберальних професорів розповсюджує серед студентів чутки, що „звільнення доцента Мищенко виходило й залежало“ від вилучення ректора Ренненкампа; тому підчас виголошування ректором привітальної промови на акті можливі „выражения личного недовольства против него в форме возгласов, свистков или „шиканья“; к числу профессоров университета, далеко не разделяющих увольнение доцента Мищенко, относятся Лучицкий, Хржовицкий, Антонович, Кистяковский, Афанасьев, Козлов“⁵⁾. Про будлі-які „гучні демонстрації протиурядового характеру“ з боку ліберальної партії у нього „позитивних відомостей“ нема.

Проте, вже з перших чисел вересня події почали рости швидким темпом, причому значну роль, роль олії, що її підливають у вогонь, відіграло саме питання про студенську вечірку й взагалі участь студентів у святкуванні ювілею. В свій час цьому питанню дуже багато місця приділило просторе „урядове повідомлення“ про київські студенські заколоти, яке вважає за „недоречний і шкідливий“ самий звичай, що має місце по деяких університетах,—запрошувати для обміркування студенських свят самих студентів, і всю вину перекладає на студентів, що для них, мовляв, кінець-кінцем важ-

¹⁾ З студенської прокламації.

²⁾ Про це є особлива „справа“ в архіві к. київського університету.

³⁾ Див. його характеристику в статті Личека „Прерванный юбилей“: „Голос Минувшего“, 1918, № 1—3, с. 79.

⁴⁾ Справа канцелярії к. київ. ген.-губернатора за 1884 р. № 157.

⁵⁾ Справа жанд. упр. за 1884 р. № 17.—Основна частина донесіння надрукована Бородинюм: див. назв. статтю, с. 158—159.

лива була „не вечірка, не вхідні квитки, а загальна перешкода офіційній програмі свята“¹⁾. Цю урядову версію почасти доповнюють, а почасти й поправляють сногади, що дійшли до нас, та документальні архівні дані. З цього боку особливої уваги і, нам здається, довіря заслугує витяг з приватного листа, що є в справах кнїв. губ. жанд. управління, де автор, очевидно студент, викладає своєму товаришеві, також студентові, історію приготувань до ювілею і переговорів ректора зі студентами²⁾:

„Опишу тебе о началах приготовления к празднеству юбилея,—читаемо в цьому листі.—Ректор приглашает несколько студентов из представителей общества вспомоществования и заявляет следующее: на пожертвованные Думою деньги он желает устроить вечеринку для студентов 200—300 душ по приглашению; здесь можно будет поить, попеть, потанцевать и пр. в этом роде, в помощники себе он приглашает всех представителей общества вспомоществования и их кандидатов. Так составилась комиссия, приступившая к выработке программы вечера. Программа была приблизительно такова, после постоянных пререканий комиссии с ректором: в вечерянке участвуют все студенты, комиссия должна распоряжаться деньгами и билетами (имеет право приглашать из гостей кого желает), приглашает хор Лысенка, который будет исполнять различные славянские песни: русские, малорусские, польские, чешские и пр.; ну, дальше приобретено должно быть 12 бочек пива, соответствующее количество вина и проч., но водки поменьше. Комиссия рассылает пригластельные телеграммы многим лицам, более или менее известным (Щедрину, Михайловскому, редакторам „Слова“ и „Дѣла“ и др.), получает от некоторых ответы с обещанием приехать. Все это было 1, 2 и 3-го сентября. Раздавались билеты на вечеринку и на акт, причем на акт было ограниченное число билетов, под тем предлогом, что не будет мест. К этому времени съехалось студенчество. Первое внимание обратило, конечно, на юбилейный вопрос. Комиссия составляет какие-то программы, но кто избирал самую комиссию? Ведь студенты ее не избирали и не уполномачивали, следовательно, члены ее самозванцы. Комиссия в виду этого обращается к ректору с просьбой—позволить в университете сходку для выбора и проверки комиссии, обещая не разбирать на сходке других вопросов, кроме этого. Ректор соглашается. На другой день запираются все аудитории и входы в университет, между прочим и аудитория, где готовился хор Лысенка. Комиссия заявляет ректору, что она не вправе действовать, что ее называют самозванкою и что она при таком обороте отказывается от своей деятельности. Ректор на это заявляет: „если так, то и найду вместо вас повара и лакеев“. Прекращается раздача билетов на вечеринку и на акт, так что у студентов отнято право присутствовать на акте (за небольшим исключением). В виду этого решили совсем не принимать участия ни в каких празднествах, и билеты были уничтожены“.

Проти точности урядового повідомлення говорить ще такий „факт, констатований предварительным следствием“, як писав згодом ген.-губернатор Дрентелья міністрові внутрішніх справ гр. Толстому: „Программа вечера, выработанная совместно ректором и студентами, была утверждена первым из них; студенты признаны были распорядителями хозяйственной и музыкально-литературной части вечера, им передано было для раздачи по их усмотрению 1900 билетов на вечер, и те же студенты вполне ручались за порядок и спокойствие. Только тогда, когда студенты обратились с просьбою, чтобы товарищам их предоставлено было право утвердить их уполномоченными, и на это последовал отказ ректора, начались замешательства и волнения“³⁾.

З приводу конфлікту студентів з університетською адміністрацією, що визначився у перших числах вересня, полк. Новицький телеграфував 4-го числа департаментові поліції вже більш певно, що може бути з боку студентів під час ювілею заклот, як вираз незадоволення проти нового університетського статуту, і що куратор шкільної округи й університетська адміністрація „вживають можливих запобіжних заходів“⁴⁾. Які це були заходи, ми дізнаємося з

¹⁾ „Правительственный Вѣстник“ № 215 (2 вересня 1884 р.). Передруковано в газеті „Кієвлянинъ“ 1884 р. № 217 (3-го жовтня).

²⁾ Справа жанд. управління 1884 р. № 17, арк. 284 і 286: „Выписка из письма с подписью Адр., из Киева, от 14 сентября 1884 года, к студенту 2-го курса физико-математического факультета Аркадию Дмитриевичу Георгиеву в С.-Петербург“. Цей самий момент освітлює й студентська прокламація від 4-го жовтня (у цій-же справі), якої текст подаємо повністю нижче, на сс. 240—241.

³⁾ Справа канцелярії к. ген.-губернатора за 1884 р. № 157.

⁴⁾ Справа № 17, арк. 18 (телеграма надрукована в статті Бороздіна).

запису Новицького олівцем на чорнетці допіру цитованої телеграми: „В зданні університета выставленні 4-го септября следующие объявления и распоряжения: 1) Юбилейный комитет решил прекратить выдачу билетов для студентов впредь до особого распоряжения попечителя; 2) сходки студентов в зданні університета строго воспрещаются: нарушившие это распоряжение будут подвергнуты взысканию“.

Четвертого-ж вересня, як каже урядове повідомлення, знайдено в університеті й відозву, „що під'юджувала студентів до заколоту“. „Запобіжні заходи“, вжиті адміністрацією, викликали нове обурення й гострий протест з боку студентів вже другого дня, і про це й поспішили повідомити Петербург не тільки Новицький, але й куратор шкільної округи Голубцов, і губернатор Гудим-Левкович¹⁾.

Події п'ятого вересня виставляються в такому вигляді.

Зворушений настрої студентів був помітний з самого ранку, при чому знов розповсюджувалися відозви з указівками на те, що зараз не час радити, що „комісія в сімох нікому невідомих студентів, набраних Рененкамифом, служить заслоною й зняряддям“ у його руках, вона є „фальсифікація громадської думки студентів“, „нахабне шахрайство“, що за нього у ректора треба „вимагати справоздання“, а комісію віддати під суд; студенти гадали, що матимуть змогу „заявити про свої думки“, „хоча скільки-небудь висловитись“, але Рененкамф тільки „морочить студентів“, бажалочи „обернути ювілей університету в негідну комедію“; відозва говорить: „начальство наше тільки крутило, обдурювало нас, в останню-ж хвилину в безцеремонною, ганебною нахабністю запропонувало нам „вишити й закусити“. Невже хто-небудь піде на таку безсоромну пропозицію?“ В кінці однієї прокламації виразно заявлялося: „Ми мусимо висловитися. Ми з'явимося на акт, не вважаючи на заборону, і ми маємо на те право: ми студенти“. З цією метою прокламація пропонувала зібратися в день акту перед університетом, „вимагати пропуску до актової залі і живати для цього всіх заходів“²⁾.

У такий гострий момент, коли студентство було й без того схвильоване, до університету з'явився куратор шкільної округи Голубцов, що рішив допустити на акт „тільки тих студентів, які одержать на те окреме розпорядження начальства“. Коли куратор вийшов з університету, до нього підійшов натовп студентів чоловіка 500—600, „деякі з ломаками, і досить прикро з ним розмовляли всім натовпом“; а коли він „поспішив утекти, то був обси-паний непристойними викликами й свистом“³⁾.

Випровадивши голову шкільної округи, натовп студентів став «викликати» ректора, який був у той час також в університеті, і якого становище стало таким чином «гірше за кураторське». Наказавши зачинити всі двері й почекавши в цій облозі «декілька годин», Рененкамф вийшов з університетського будинку манівцями, взяв візника й непомічений виїхав додому.

Після подій 5-го вересня куратор «остаточно вирішив», «уникаючи заколоту, що може бути», під час ювілею жодного студента не впускати не тільки в залю урочистих зібрань, але навіть у будинок університету». Вечірку для студентів, що її задумано і що для неї правління університету вже було призначило напередодні, правда, досить скромні кошти, також скасовано⁴⁾.

¹⁾ Див. у Бороздіна, с. 159—161.

²⁾ Справа жанд. упр. № 17. Стаття Бороздіна, сс. 161—162.

³⁾ Донесіння Новицького (надруковано у Бороздіна, с. 160). Урядове повідомлення переказує цю сцену в дуже зм'якшеній редакції: 200—300 студентів, коли куратор спитав їх, чого вони хочуть, „довго уперто мовчали“, потім сказали, що хочуть знати, чи пускають їх до залі в день ювілею; на це була дана така „педагогічна“ відповідь: „пускають, якщо ви своїм поведінням заслуговуватимете“.

⁴⁾ В дуже просторому донесінні куратора міністерві народньої освіти від 19-го вересня, що воно відбулося в „урядовому повідомленні“ про заколот студентів під час юві-

З огляду на те, що лекції ще не почато (а справді — з побоювання можливих сходок), будинок університету був зачинений. На день ювілею університетська адміністрація й куратор прохали місцеву владу зміцнити заходи догляду й охорони університету, куди всі входи, крім головного під'їзду, мали бути зачинені; прохали також ужити поліцейських заходів, щоб студенти не збирались більш на майдані перед університетом.

У своїх донесіннях за 5 вересня до Петербургу і київський губернатор Гудим-Левкович, і начальник жандарського управління Новицький «незадоволення, що виявилось серед студентства й професорів (ліберальної партії)», з'ясовують запровадженням нового університетського статуту і звільненням доцента Мищенка. Новицький, крім того, доносить, що «загальний голос відносить агітацію серед студентів—у розумінні несприятливому для ювілейного свята—до професора Хржонщевського, а також Антоновича, Лучицького й Кістяковського», пояснюючи, що «Антонович і Лучицький виїхали сами з Києва», так само, як Мищенко й колишній помічник проректора Сасько, звільнений недавно «за выслугою лет». Що до куратора Голубцова, то він у своїому донесінні багато не тільки зм'якшив, але й замовчав зовсім: «Студенти,—писав він,—на сходку збірались, але сходки не було, моя присутність перешкодила¹⁾; після цього коло 500 студентів стояли біля приходу, на університетським майдані... заклоту не робили, але довго не розходились²⁾, і т. д. Цікаво, що коли другого дня до Києва посилались телеграми з департамента поліції й міністерства народньої освіти в проханнями, розпорядженнями й наказами «всеіа законними способами» і «рішучими заходами», «через поліцію й військо» припинити університетський заклот, міністер народньої освіти Делянов відповів на повідомлення Голубцова такою телеграфною реплікою: «Прохаю донесіння згідних із дійсністю». Очевидно, донесіння куратора особливо довір'я у міністра не викликали³⁾. Відчуваючи це, куратор шкільної округи, «тайний советник» Голубцов спішить виправдатися перед міністром тим, що в донесіннях про заклоти поза стінами університету «полнота действительности невозможна, ибо она для него неуловима» (sic!): він сам одержує відомості від поліцейської влади. Одночасно він сам робить спробу «уловить полноту действительности», і відповідаючи на підозріння Делянова щодо агітації серед студентів професора патології Хржонщевського, посилає йому таку єдину в своїй ролі телеграму: «Прошлое Хржонщевского имеет недоброе направление, поэтому удаление его из университета желательно. Что Хржонщевский при своем влиянии на студентов имеет большую долю ответственности за настоящее беспорядки, нет ни малейшего сомнения, но он всегда так ловко ведет подобные дела, что улик положительных представити невозможно. Уже одно, впрочем, положительно верное, что Хржонщевский все лето на даче ходил в малороссийской рубашке, окруженный студентами, делает поведение его предосудительным и вредным⁴⁾».

лею, говориться про 2¹/₂—3 тисячі „на вечірку для студентів“ з загальної суми 4000 карбованців (справа управління київ. шкільної округи 1884 р. № 14, част. 1); проте в протоколах засідань правління університету читаємо: „выдать помощнику проректора Леницкому на устройство вечера для студентов, имеющего быть 8-го сего сентября, по поводу юбилея университета, 200 рублей из 4000 р., разрешенных департаментом министерства народного просвещения на расходы по празднованию юбилея“ (4 сент.); „для духовенства, имеющего служить молебствие в университетской церкви по поводу юбилея, 7 сентября с. г., устроить завтрак, на что ассигновать 400 р. из специальных средств университета“ (23 августа).

¹⁾ Ми знаємо з надрукованої нижче студентської відозви, що це не так: сходка все-ж таки була.

²⁾ Бороздін, назв. стаття, с. 160 (Оригінал у справі управління київ. шкільної округи за 1884 р., № 14).

³⁾ Бороздін, с. 162—163.

⁴⁾ Справа упр. київ. шк. округи 1884 р. № 14, ч. 1—дві телеграми від 7 вересня.

Наступний день у житті університету, 6 вересня, пройшов узагалі спокійно, і про це ввечері того-ж дня Новицький телеграфував у департамент поліції: «В четверг в полдень студенти, в числе двухсот, были около здания университета, и по приглашению полиции тотчас разошлись спокойно, оставив на столбе воззвание, возбуждающее против ректора, приглашающее восьмого сентября около часу дня к университету для демонстрации. День прошел спокойно». Урядове повідомлення додає до цього, що студенти, одійшовши від університету, «перейшли з майдану до Ботанічного саду, де й відбулася величезна сходка». Що-ж до нової відозви, що її випущено 6-го вересня, то ми дозволимо собі навести її сповна, як досі ніде не оголошену¹⁾:

Господа! Для ректора, видимо, необходима декорация из студентов на акте, с этою целью он придумал новый подвох, которым хочет еще раз нас одурачить. Ренненкампф намерен предложить студентам, по их выбору, пустить депутатов от курсов на акт. Этой quasi уступкой он хочет и невинность соблести, и выгоду приобрести. Товарищи! не поддавайтесь предложениям хитрой лисы, вспомним, сколько раз он нас обманывал! В настоящую минуту всякие компромиссы, какие бы они ни были, для нас будут позором. Или все, или ничего! Будем же стоять твердо на постановлениях сходки 5-го сент.: а) отказаться от всякой солидарности с официальной программой празднеств, б) все билеты на таковые считать недействительными, в) собраться в день торжественного акта перед зданием университета для демонстрации.

Итак, 8-го сент. в половине 1-го все должны быть на месте*.

Настало нарешті довгождане 7 вересня — перший день ювілейних свят, що їм судилося від самого початку й до кінця проходити в таких незвичайних, виключних обставинах. «Університет без студентів немислимий, але таким став одначе київський університет на своєму ювілеєві... на диво всім, особливо чужоземцям», писав Іван Аксаков опісля, не без дотепности polemизуючи в урядовим повідомленням про київські події²⁾. Дійсно, університетська адміністрація за допомогою поліції ввела всіх заходів для того, щоб жадна студентська (і вже тому неблагонадійна) істота не пройшла до будинку університету. На розі Бібіковського бульвару й Великої Володимирської улаштовано першу «заставу»: «тут біля рухомої огорожі, що знімалася при переїзді парних екіпажів високооставлених гостей, стояла всяляка сторожа, кінна й піша, квартальні доглядачі й навіть самі пристапи», що розглядали вхідні й запросні квитки і пропускали публіку з квитками «на тротуар, поза мотузяну огорожу». Біля входу до університету і в його вестибюлі улаштовано другу «заставу» — з проректора університету з його помічниками, швайцара й служників, причому навіть проректор «перебував там не так для почесної зустрічі гостей, як з метою поліцейської контролю». Так, проректор Паульсон, професор зоології, не пропустив до залі І. О. Лініченка, автора епіогадів про київський ювілей, тільки тому, що той був «в шпуртуке, а не во фраке» (вимагання-ж «фрака» було, очевидно, мудрим винаходом університетської адміністрації в боротьбі з неблагонадійним елементом). Ця друга «застава» була причинливіша від першої, тому що ректор «наказав не пускати не тільки студентів, але й тих запрошених квитками осіб, що тільки подібні до студентів»; занадто пильні служники дозволяли собі навіть декого штурхати. Принайменш, один з тих, що був цього дня в залі університету, каже, яку він почув образу й обурення, «испытав выталкивание себя педелями из университета, увидел тоже самое в отношении своих бывших товарищей и других лиц («по распоряжению г. ректора», как при сем говорили)»³⁾.

«Большая университетская зала была полна народу», але після подвійного фільтрування всіх, що входили по квитках, у ній важко було знайти хоча одного студента. Багато колишніх студентів і гості питали один одного: «де студенти, покажіть їх», і дізнавалися, що студентів у будинку нема, що вони

1) Справа жанд. управління № 17, арк. 199.

2) „Русь“ 1884, № 20 (від 15 жовтня).

3) Справа жанд. упр. № 17, арк. 88 звор.

«на вулиці». Одні дивувалися, другі обурювалися, але навряд чи хто-небудь уважав таке явище за нормальне¹). Після церковної відправи, що її призначено за офіційною програмою, запропоновано сніданок, причому й тут— з боку впорядчиків ювілею—об'явилася надмірна догідливість до одних, поважніших гостей, і найповніша безцеремонність, зневага до других, простіших. «Избранных» залишили в кімнаті з чудово сервірованим столом і делікатними винами та ізолювали від решти, зачинивши двері, що їх пильно охоронялося, а гості рангою нижче опинилися в великій бібліотечній залі, де на особливих столах-шахвах впоряджено немудру закуску: оселедець, ковбаса й горілка.

Такий самовільний поділ на «чистих» і «печистих» остаточно роздратував багатьох, тим більше, що «за музыкантским столом», як висловлюється один з обминутих, опинилися не тільки простіші гості, але й депутати від різних університетів, у тому числі професори празького університету Любке й Рачке. Тільки в кінці сніданку, коли почалися тости за столом високопоставлених гостей, заказані двері розчинилися, щоб дати можливість «меньшой братии» «своїми голосами зміцнити привітальні гукання». «Але ми в нашому настрої— розповідає самовидець—готові були скоріше кричати: *regeat*, ніж *ура*». Багато тостів уже проголошено й зустрінuto більш-менш спочутливо. І ось ректор університету, вставши й піднявши порожній бокал, звернувся до всіх присутніх: «Господа, теперь высьем за воспитанников нашего университета»...— «стоящих на улице. Ура!» голосно перехопив його другий голос.

«Взором представилась немая картина: «хитрая лиса» стояла с поднятým бокалом, возле него стояли тоже с поднятými бокалами, а сидевшие генералы держали бокалы у рта, приготовившись пить... Никто не ожидал подобного пассажа, и прошла добрая минута, когда стали, молча, ставить бокалы на стол: крикнуть «ура» и выпить бокал никто не решился... С каким лицом Ренненкампф обернулся ко всем сидевшим генералам, и как они в тот момент могли смотреть на него—пусть дополняет воображение».

Так оповідає про це сам винуватець «пассажа», що його не передбачала офіційна програма свят²).

З наказу генерала-губернатора Дрентельна, в присутності якого це все вчинилося, особу порушителя порядку встановлено, і його самого ранком другого дня доставлено до Дрентельна «для об'ясненій». Виявилось, що він був син художника Рокачевського, колишній студент київського університету, що деякий час служив у канцелярії генерала-губернатора і таким чином був йому особисто відомий. На пояснення свого вчинку він сказав, що був не зовсім тверезий і, крім того, хотів зробити ректорові неприємність, щоб віддячити за ті неприємності, що їх довелося йому зазнати при вході до університету (не дивлячись на квиток, його не хотіли пускати). Викрутився Рокачевський дуже легко: йому наказано два дні не виходити з дому. Можливо, що в даному разі генерал-губернатор поставився до нього м'якше, як до свого колишнього службовця, а може він до певної міри й виправдував його. Принайменше, ще один із самовидців вибрику Рокачевського, І. Л. Лініченко, рішуче заявляє про себе й інших: «Більшість із нас, хоч і нездатні до скандалу, потай спочували скандалістові, — бо він тільки голосно висловив те, що ми самі собі повторювали під час тосту ректора»³).

¹) Ibidem, арк. 83 звор.

²) Справа жанд. упр., лист І. Рокачевського до професора В. В. Антоновича. Див. також статтю Лініченка.

³) „Голос Минувшего“, 1918, № 1—3, с. 85.—Полк. Новицький наводить увесь цей епізод у своєму просторому донесінні департаментові поліції від 9 вересня, як доказ „безпродельной доброты и снисходительности генерал-губернатора, как человека, которая не могла не отразиться на происшедших беспорядках и о которой он не считал себя вправе умолчать“ (справа № 17).

Сидячи під «домашнім арестом», невгомний Рокачевський написав довжелезного листа, з викладом усеї цієї історії, до професора В. Б. Антоновича—з метою, як він висловлюється, «распространить между университетской коллегией профессоров и между студентами и другими знакомыми и с точностью изложить происшедший с ним случай, о котором в городе распространенысь разноречивые слухи». В тих писаних поясненнях, що їх прийшлося йому двічі давати жандарському управлінню з приводу зазначеного листа до професора Антоновича, Рокачевський між иншим говорить і про той «неуважительный тон», у якому він писав за ректора університету, при чому знов характеризує його дуже непохвальними рисами. «Название «хитрой лисой» не мое, а всеобщее», каже він. «В отношении г. Ренненкампфа тон в моем письме отличается неуважительностью. Но признаюсь, что это не мой тон, я его слышал отовсюду, начиная с того времени, когда Ренненкампф заправлял городским хозяйством и строил Думу. Хитрым и ловким человеком я сам его видел на думских заседаниях». Переходячи далі до питання, чому Ренненкампф не хотів пускати студентів до університету, Рокачевський каже, що ректор був-би правий, «если бы а) студенты хотели освистать рескрипт государя императора (о существовании рескрипта не знали до самого прочтения его), б) хотели пригласить Мищенко и Шкляревского¹⁾ и устроить демонстрацию, в) хотели возвращения Саська²⁾, г) хотели не пустить силой г. обер-прокурора³⁾, д) требовали почетного диплома Крашевскому⁴⁾, е) хотели убить г. ректора, в доказательство чего он показывал пули и дробь в ставнях⁵⁾ и т. п. Если хоть вполовину есть тут правда,—закінчує він,—то лучше закрыть университет; но студенты божатся и клянутся, что ничего подобного не хотели требовать».

Хоча несподіваний вигук Рокачевського примусив поспішити з закінченням сніданку, що завершував програму першого ювілейного дня, і стурбував багатьох присутніх, усеж-таки вважалося, що день закінчився добре; в такому розумінні Новицький і телеграфував до департаменту поліції. Лише пізніше урядове повідомлення оповідало, що під час церквної відправи й сніданку, коли поліція захищала (за вказівками ректора) входи до університету, «проти будинку 1-ої гімназії (де була квартира куратора) без перешкоди зібрався величезний натовп студентів». Вигуки, що лунали в цьому натовпі, не віщували нічого доброго; там голосно говорили, що «сьогодні не наш день, а завтра ми себе покажемо».

І дійсно, наступного дня студенти «себе показали».

8-го вересня, що в офіційній програмі намічено головним днем ювілейних свят з урочистим актом у присутності високопоставлених осіб, почесних гостей і депутацій (між ними й чужоземних),—в дійсності стало днем найбільших скандалів і заколотів, що відбулися під час цього безщасного ювілею.

Бурхливі події цього дня почалися ще ранком, удосвіта, коли не вва-

¹⁾ О. С. Шкляревський—професор на кафедрі медичної фізики.

²⁾ У своєму просторому донесінні міністрові народної освіти про заколоти (19 вересня № 45) куратор шкільної округи вважає, що була ще часткова причина, яка перед ювілеєм збільшила загальне незадоволення студентів: це—звізнення в травні місяці 1884 року помічника проректора Саська, що заслужив 25 років. Самого Саська він характеризує так: «человек очень расторопный, имевший постоянные близкие связи с хитроманами вообще и с студентами Малороссами в частности. Сасько имел несомненно среди студентов друзей, влияние и держал себя очень двузначительно. Многие члены совета считали его прямо неблагонадёжным» (Справа управління шкільної округи, 1884. № 14, ч. 1).

³⁾ Победоносцева.

⁴⁾ І. Аксаков («Русь» 1884, № 20) мав відомості «о почетном приглательном билете, адресуемом «польскому писателю Крашевскому в тюрьму».

⁵⁾ Лист Рокачевського писаний після нападу на квартиру ректора.

жаючи на поліцейську охорону, а може—як були потім чутки—саме через неї,—вхідні двері в домі ректора вимазано смолою, дьогтем і обліто нафтою, «що затекла навіть у сінні»¹⁾. Не затримано нікого, і ми не знаємо, які фактичні дані дозволили жандарському полковникові Новицькому проти прізвищ двох притягнутих у справі про заклоти студентів—Миколи Петровського й Олександра Сидоренка, сина київського професора,—написати: «Вночі с 7-го на 8 септября вмазали подъезд дома ректора университета дегтем, нефтью и экскрементами»²⁾.

Щодо самої програми урочистого ювілейного акту в будинку університету, «куди студентів не допущено» за винятком тільки напевне «благонадійних» або тих що одержували медалі, то вона була, кажучи словами Новицького, «исполнена вполне благополучно, и порядок буквально ничем нарушен не был». Але ще перед початком з'їзду на акт, великий патовп студентів і цікавих зібрався на розі Бульварної й Великої Володимирської вулиць, і вони випроваджали «со свистом, криком и бросаньем даже камней и поленьев экипажи генерал-губернатора, почечителя и обер-прокурора синода Победоносцева»³⁾.

Як повідомляє один приватний лист із Київа від 20-го вересня, «толпа студентов 8 септября, предводимая полицией (которая бежала впереди и разогнала извозчиков и посторонних, которые шли серединой улицы), с песнями потянулась по Крещатику, дошла до Александровской улицы, повернула на Костельную и здесь, залев гимн «Боже, царя храни», заставила полицию обнажить головы. С Костельной двинулась на Владимирскую и снова вернулась к тому месту, откуда началось шествие. Дано было знать Дрентельну, что студенты снова собрались около университета, чтобы проводить после акта некоторых из гостей. Были отправлены казаки, и студенты, узнав об этом, разошлись»⁴⁾.

Донесіння жандарського полковника Новицького (9 вересня) директорів департаменту поліції додає до цього ще ось що: «О собравшейся толпе было докладываемо генерал-губернатору, сидевшему на акте в здании университета, и его высокопревосходительство через начальника штаба генерала Косич, передал губернатору, чтобы «обойтись помягче и уговорить толпу разойтись». Губернатор оставался в нерешительности, как действовать, хотел идти уговаривать толпу, но полицеймейстер доложил, что толпа сама разойдется и ничего не будет. Полицеймейстер Мостицкий даже лично не ездил к толпе, ходившей по городу с криком, оставался все время в здании университета, а послал своего помощника Живоглядова, который, быв обруган, вернулся, а толпу уговаривали разойтись некоторые пристава и полицейские.

1) Урядове повідомлення.

2) Справа жанд. упр. № 17: «Именной список студентов университета святого Владимира и частных лиц, участвовавших в происшедших беспорядках 8 септября, составленный по сведениям и указаниям, собранным киевским губерньским жандармским управлением».—Новицький, справді, посилається тут (з приводу Петровського й Сидоренка) на «негласный агентурный источник», але ми знаємо, що таким для нього часто були анонімні листи.

3) Донесіння Новицького департаментові поліції від 9-го вересня № 3155.

4) Справа жанд. упр. № 17: «Выписка из письма без подписи, из Киева, от 20 септября 1884 г. Ивану Антоновичу Плавскому, в Динабург, для передачи в именье Жвирно, Николаю Осиповичу Сташкевичу».—З краю цього випису рукою Новицького прописано олівцем: «В действительности так и было. Во главе полиции находились: помощник полицеймейстера Живоглядов и несколько участковых приставов, которые по распоряжению полицеймейстера созвождали толпу во время шествия последней по городу, и только благодаря этому прикрытию толпа беспрепятственно совершала шествие. Впоследствии, по выходе толпы на Б. Владимирскую улицу, буяны за что-то не помирились с представителями своей охраны и обругали последних площадною бранью. После этого полицейские власти оставили буянов».—Так само демонстрацію 8-го вересня малює й урядове повідомлення.

которые были в таком незначительном сравнительно числе, что и думать невозможно было, чтобы они могли сдерживать толпу от всяких насильственных действий, каковые могли быть предприняты. Со стороны полицеймейстера Матицкого... были все действия полны пассивности, соединенной с непротитительной нераспорядительностью, доходящей до бездеятельности».

З приводу вуличної демонстрації, що її відгуки так чи інакше доходили до університету, закінчення акту—за парадом місцевої влади—доводилося трохи прискорити, і після цього публіка почала роз'їжджатися, а жандарський полковник Новицький, «видя безучастное (закреслено: отношение полиции) и тяжелое положение попечителя учебного округа, ректора и проректора университета в здании университета, собравшихся в отдельную комнату, выбрал удобный момент и вывел их под своей личной охраной из здания, указав на путь и направление к квартирам, более обеспеченное в отношении неприкосновенности их личностей,—и по этому пути они возвратились домой благополучно»¹⁾.

Проте на цьому лихі пригодні історичного дня 8-го вересня ще далеко не скінчилися: увечері на квартиру ректора зроблено напад натовпу студентів і «разночинцев», а це викликало нові величезні скандали—вже без усякої участі студентства. Дозволимо розповісти про це самому начальникові жандарського управління Новицькому, користуючися знов тим самим його вельми просторим донесінням до департаменту поліції від 9-го вересня. Це донесіння заслуговує на особливу увагу, найперше тому, що полковник Новицький дуже близько стояв до всіх подій тих пам'ятних днів уже згідно з характером і обов'язком своєї посади, багато бачив і чув безпосередньо, особисто на місці, і своє донесіння писав під свіжим враженням тих недавніх подій, яких самовидцем він був²⁾; з другого боку, саме на цьому донесінні ґрунтується «всеподданнейший доклад» про київські події, що подав 15-го вересня 1884 року міністер внутрішніх справ, граф Д. Толстой, Олександрові III, що залишив на докладі свою цікаву резолюцію³⁾.

«В дополнение дещи мои, отправленной в ночь с 8 на 9 сентября, имею честь донести вашему превосходительству: Вечером, 5 сентября я, прибыв к г. киевскому губернатору, доложил ему об имевшихся у меня сведениях, из секретного источника. о готовящихся со стороны студентов демонстрациях в дни юбилейного торжества университета и доложил ему также о могущих быть нападениях на квартиры ректора Ренненкампа и попечителя учебного округа, после резкого обхождения утром в этот день толпы студентов у здания университета с попечителем и вызова из здания ректора, который не выполн и принужден был отправиться домой окольным путем. В это же время прибыл к университету киевский полициймейстер Матицкий, который выразил полное свое незнание даже о том, что происходило утром у здания университета с попечителем, на чем его остановил губернатор, при этом полициймейстер докладывал губернатору в духе успокоительном, добавляя, что университетское начальство усиливает положение дел и настроение студентов и что хотя озлобление против ректора существует большое, но что оно выразится впоследствии после торжества. Несмотря на это д. с. с. Гудим-Левкович приказал полициймейстеру охранять квартиру ректора, но охрана была столь произвольна небрежно и бесспорочно, что повлекла за собою совершенно безнаказанное вымывание подъезда дома ректора, в ночь с 7-го на 8 число, нефтью и дегтем. Полициймейстер объясняет этот случай тем, что поставленный им городской отлучился от дома ректора, а последний заявляет, что при выходе его и его сына с квартиры, они не видели полицейского в ночное время. Этот случай вызвал новое настояние со стороны губернатора усилить охрану дома ректора, но и на этот раз охрана была такова, что она повлекла за собою ночное 8-го числа в 8-м часу вечера нападение на дом толпы, по свисткам собравшейся, причем никто не задержан, несмотря на то, что в распоряжение полициймейстера были отданы жандармская команда и сотня казаков. причем

¹⁾ Справа жанд. упр. № 17.

²⁾ На кінці донесіння він прохає директора департаменту поліції „отнестись снисходительно к изложению настоящего донесения, которое было составлено.. на утро после ночи, проведенной без сна“.

³⁾ Витяг з доповіді надрукований у статті Полякова „Царь-Миротворец“ („Голос Минулого“ 1918. № 1—3); там і резолюція Олександра III.

имелась у него в постоянном распоряжении и полицейская конная городская команда, и при этих силах и средствах, я полагаю, возможно бы было задержать хоть одного из толпы, бросившейся на дом в числе 300 человек по показанию полицейского, который стоял у дома ректора и, увидя нападение, бросился бежать в участок, недалеко находящийся от дома ректора (па Кузнец. ул.).

При нападении на дом толпы вечером, у ректора обедали профессоры: Таганцов, Янсев, Кремлев, Леонтович, Эргардт, Демченко, Романович-Славатинский, Чирьев, Субботин, Сидоренко, Жданович; посылавшиеся град камней в ставни проломил три из них, разбив стекла, камни большой величины падали в комнаты, и ими легко ранен проф. Субботин и лакей. Присутствующие профессора заявляют, что они слышали выстрелы из револьверов небольших калибров; полицейский переодетый, стоявший у дома, отвергает, но я допускаю возможность стрельбы, которая могла быть произведена в то время, когда полицейский отправился в участок с заявлением. Лакей представил следователю несколько дробинок. Некоторые из профессоров отправились с заявлением к генерал-губернатору, причем взяли большой величины камень, пролетевший в окно, в том числе Субботин; при этом они говорят, что получили на их заявление резкий прием от г.-а. Дрентельна и ответы, но и заявления, как пужко полагать, ими несомненно делались в резко-раздраженной форме, под влиянием события, что, по всему вероятно, и вызвало несочувственный прием их генерал-губернатором. Я первый из властей прибыл к ректору Ренненкампфу в дом и получал приветственный (sic!) прием, но при этом ректор Ренненкампф и другие весьма резко относились о генерал-губернаторе. Я сказал г. Ренненкампфу и присутствующим профессорам, что г. генерал-губернатор крайне близко принял к сердцу происшедший случай и в доказательство и в подтверждение своих слов я добавил, что г.-а. Дрентельн тотчас располагает прибыть к нему в дом, а потому просил принять его с подобающим уважением. К сожалению г.-а. Дрентельна, прибыв в квартиру ректора, встретил резкие заявления, сказал, что ему остается уехать из дому, но его высокопревосходительство был удержан хозяином, перешедшим на почву мягких и приветственных выражений, после чего г.-а. Дрентельн остался, но при этом продолжал разговор с проф. Субботиным, бывшим несколько под влиянием винных паров, добавив, что он теперь считает его, Субботина, человеком, с которым не стоит говорить, потому что он считает его „последним человеком“. Субботин ответил, что он не позволю говорить себе дерзости, и выходя в другую комнату, за спиной моей произнес слово „негодий“, которое хотя безусловно относилось к генерал-губернатору, но его высокопревосходительство не слышал и слышать это слово не мог, потому что следовал в гостиную быстрыми шагами, а Субботин произнес ругательное слово в зале. Затем уже последовала в зале самая тягчайшая для меня сцена, свидетелем которой, к величайшему моему сожалению, я был невольно. В зале находился состоящий для поручений при генерал-губернаторе полковник Трепов, который, услышав произнесенное ругательное слово Субботина, бросился на него и нанес проф. Субботину удар по лицу, на который Субботин отвечал двумя ударами (по отзыву товарищей Трепова последний успел отпарировать удара, по отзывам присутствовавших профессоров Трепов получил два удара), затем оба схватились за стулья, которые были отняты у них проф. Чирьевым. При этой ужасной, тяжелой сцене в зале, кроме меня, присутствовали: жена ректора М-ше Ренненкампф, самая ближайшая свидетельница происшедшего момента, профессора Леонтович, Демченко, Романович-Славатинский, Чирьев, в дверях в лакейской—адъютант генерал-губернатора Папа-Афанасополу, поручик Похвиснев, два окологочных надзирателя и в прихожей—пекаря университета, последние видеть не могли происшествий.

Успокою присутствующих в зале и дав время успокоиться страстям и возбуждению лиц, присутствующих в гостинице, в том числе и губернатора, я доложил, по просьбе профессоров, о поступке полковника Трепова г.-а. Дрентельну, который выслушал доклад мой о происшествии с большою грустью, печалью и крайним расстройством. Субботин извинился перед ген.-губернатором, и его высокопревосходительство, в свою очередь, извинился перед ним. Полковник Трепов тоже извинился, но извинение Трепова в сделанной им форме не принимается ни Субботиным, ни другими профессорами. Субботин располагает подать в отставку, за ним и другие профессора, от чего их удерживает ректор Ренненкампф. Вследствие обращенной ко мне просьбы полк. Трепова, изъявившего готовность извиниться перед ректором Ренненкампфом, его женою, Субботиным и другими профессорами университета, присутствовавшими в доме ректора, я успел склонить мужа и жену Ренненкампфов к принятию извинения со стороны Трепова, и г. Ренненкампф дал мне полное обещание склонить к примирению Субботина и других профессоров¹⁾.

В просьбе Трепову я не мог и не в состоянии был отказать, во избежание могущей быть дуэли между семейными людьми, последствием которой мог быть суд, на котором поневоле должна была выясниться тяжелая бывшая обстановка начальника края и нанесенное ему сильное оскорбление, которое вызвало Трепова на непростительный поступок

¹⁾ Про остаточну ліквідацію конфлікту, коли вибачення Трепова (за порадою ректора всеж-таки „позаочне“) прийнято (Суботіном, Новичківським повідомляє в донесінні від 17-го вересня.

в правственому отношенні. После происшедшей катастрофы с домом ректора и с г. губернатором 8-го септ. в 10 ч. вечера прибыл к попечителю округа и нашли его квартиру также никем не охраняемой, и только через некоторое время появился один городовской, несмотря на настоянье губернатора и мою просьбу, обращенную к полициймейстеру о том же,—что нельзя не отнести к прямой нераспорядительности Мاستицкого, которая в действительности послужила к тому непростительному выражению недостаточной внимательности к лицам, принадлежащим безусловно к партии консервативной и представляющим из себя, так сказать, „правительственников“, которых оградить безусловно было необходимо от всяких случайностей.

Бездействия полициймейстера Мастицкого наумительны и они имели последствием своим: а) в высшей степени нежелательное личное объяснение ген.-губернатора с профессором, бывшим в доме ректора. б) нанесение словесного оскорбления г.-а. Дрентельну проф. Субботиним, которое хотя не было слышано ген.-губернатором, но оно было причиною, вызвавшее Тренова на оскорбление действием Субботина, и если дело пойдет на суд, то в тяжелое положение будут поставлены свидетели, которые должны объяснить на суде оскорбление, нанесенное ген.-губернатору словесно, в) полную безнаказанность студентов за нанесенное ими публичное неуважение представителям власти административной и учебной и за выраженные демонстрации, перешедшие в почвое нападение. Ни из нападавших на дом ректора, ни из толпы, ходившей по городу, не был задержан полицией ни один человек“¹⁾.

Само собою розуміється, що всі події 8-го вересня разом із скандальною сутичкою Суботина й Тренова на квартирі ректора, стали відомі всьому київському громадянству вже другого-ж таки дня, і в донесінні своїмому від 28-го вересня Новицький гірко констатує, що про цю історію «знаєт весь город, и толкам и пересудам, со всевозможными вариациями, нет конца»²⁾.

Вратувати становище, вийти з нього з честю вже було неможливо; треба було хоч прискорити відновлення зовнішнього ладу й спокою в місті, що їх так гостро порушили події останніх днів. До цього, раніш од інших, і звернувся все той самий жандарський полковник Новицький. Уже 9-го вересня, коли місто ще влаштувало свій обід університетові, гостям і депутатам, і безславно закінчувалася офіційна програма ювілейних свят, він почав робити арешти можливих учасників заклоту. Зовнішнє заспокоєння наступило швидко, як бачимо зі щоденних телеграм Новицького до департаменту поліції з 10-го до 13 вересня³⁾; проте ознаки внутрішнього хвилювання не були, і в обережності початок лекцій в університеті відкладено «вперед до особого об'явлення», а вхід до будинку університету студентам заборонено (розпорядження куратора шкільної округи Голубцова від 14-го вересня).

Тим часом, київське студентство, що звісно чекало незабаром суворих репресій, мало тільки один засіб оборони, а саме—апеляцію до думки широких кол громадянства; таку апеляцію ми й знаходимо в просторій і досить пі-

¹⁾ Нагадуємо тут резолюцію Олександра III на докладі міністра внутр. справ Толстого, що користувався поданим донесінням Новицького: „Ужасное безобразие! Жаль, что Дрентельн поехал к ректору лично.—Интересно будет узнать об этом подробности от самого генерал-губернатора“ (Голос Минувшего, 1918, № 1—3, с. 223). Цікаво, що коли Толстой—для виконання резолюції—звернувся за подробностями до київського ген.-губернатора, останній, у свою чергу, звернувся до того ж таки Новицького; про це—в донесінні в департамент поліції від 28 вересня, в якому історія сутички проміж Треновим і Суботиним розказана ще раз, найбільш докладно.

²⁾ Справа жанд. упр. № 17.

³⁾ Вони всі однотипні й „епічні“, наприклад від 13-го вересня: „В городе спокойно; аресты продолжаю“ (інші див. у статті Бороздіна). Немає що й казати, що з Петербургу в свою чергу летіли телеграми з рознучливими закличками „снести университет“ і „не щадить бунтовщиков“, та з декорами в зайвій м'якості „т. разбойникам“. Щодо цього особливо старався міністер народної освіти Делянов, який відповідаючи на вказівки ген.-губернатора Дрентельна, що під час демонстрації в натовпі було багато „любопытствующих“ і тому вжити рішучих заходів було неможливо, надіслав 9-го вересня таку телеграму: „Смею думать, что любопытствующие разонисль бы по первому требованию военного командира, а неповинующиеся уличные разбойники понесли бы кару. Отлично удавшийся скандал повлек за собою штурмование квартиры ректора, и вероятное приведет к следующим. Постоянное благорасположение вашего высокопр. восходятельства ко мне даст мне дерзновение быть с вами откровенным. Делянов“. (Справа канцелярії кол ген.-губернатора за 1884 р., № 157).

кавій відозві «К русскому обществу» (ще від 8-го вересня), де маємо не тільки докладне мотивування всієї поведінки студентства, але й деякі історичні розвідки. Ось повний текст цієї відозви¹⁾:

„Русскому обществу от киевских студентов.

В 1839 году император Николай I был в киевском университете и в сборной зале, в присутствии профессоров и студентов, обращаясь к последним, сказал: „Вы учитесь хорошо, но этого недостаточно, одна наука не приводит к хорошим результатам, мне нужны верные сыны престола, мне нужна беспредельная покорность и беспрекословное повиновение; знайте, что я строго буду следить за вами, и горе тому, кто нравственным или политическими своими направлениями не будет соответствовать моим предначертаниям; горе тому, повторяю, кто дерзнет увлечься подобно товарищам вашим, я его упрячу туда, куда ворог костей не заносит“ (Киев. Старина, февр. 1884 г., стр. 285). Затем государь обратился к профессорам и, погрозив им пальцем, сказал: „А вы у меня смотрите, наука наукой, но если не будете обращать внимание на развитие нравственных начал в студентах и политического направления, согласного с моими мыслями, и разделяю с вами по своему“ (Ibid., с. 286)²⁾.

Этими высочайшими словами достаточно ясно определяются взгляды правительства на значение университета. В университетах, по мнению правительства, не наука важна, а развитие в студентах определенного „нравственного и политического направления“. Не ученье нужно, а „беспредельная преданность“, „бессознательная покорность“, „беспрекословное повиновение“. Вот как думал глава государства, вот во имя какой мысли сочинялись и сочиняются различные уставы, регулирующие университетскую жизнь. Что школа не должна быть ареной для политики, господствующей в известный момент, думаем, нечего толковать. Достаточно заметить, что умер Николай, и новый царь, с новым несколько более свежим воззрением на жизнь, изменил отношение правительства к университету. Уставом 63-го года ему было дано некоторое самоуправление, полицейские и фискальные тенденции несколько ослабли, вернее, получили другое направление (классицизм Толстого). Но сторонники Николаевских взглядов не сложили оружие. Чуть ли не с появлением устава 63-го года началась против него подпольная борьба интриги; около 20 лет она велась всеми способами затем только, чтобы превратить школу в какое-то дрессировательное заведение; и вот перед нами новый устав, устав меньшинства, но скрепленный высочайшим согласием. Снова возобновляются для университета времена капральской прямолинейщины, господства одного лозунга: „не потеряло, разорю!“ времена карцеров, мундиров, стрижки волос под гребенку и т. п. И в такую минуту университету киевскому пришлось праздновать свой 50-тилетний юбилей! Конечно, такое юбилейное торжество, в какую бы оно пору ни приходилось, все таки является делом весьма симпатичным, сочувственным мыслящему обществу. При всех недостатках университетской жизни вообще и в частности университетов на окраинах такого большого государства, как наше, 50-летнее существование университета становится весьма отрадным явлением—в особенности у нас, когда наука, мысль только терпится, когда вся масса населения даже неграмотна, когда все оскудело и окудевает, деятель, по общему признанию, убывает и в качестве, и в количестве, а подрастающее поколение подвергается отупляющему влиянию классической системы, влиянию незаметному, но подающемуся никакой статистике, но несомненному. В такую минуту университетское торжество является светлой точкой на мрачном фоне. Всем интеллигентным людям оно дает возможность сказать: нет, мысли не задавишь, идеи не улавливаются на штыки. А питомцам заведения, как бывшим, так и настоящим, такое торжество дает возможность высказаться, собравшись воедино, установить то единомыслие, которое так необходимо, так поддерживает всех членов одной несвеликой численно, но сильной нравственно интеллигентной семьи. Киевские студенты, понимая очень хорошо все высказанное, не желали остаться индифферентными к предстоящему торжеству. По предложению ректора образовалась студенческая комиссия из студентов разных курсов и факультетов, которая и решила, по соглашению с ним, устроить 8-го сентября, в день торжественного акта в здании университета студенческую вечеринку по следующей программе: а) музыкальная

¹⁾ За вказівками В. Бурцева („За 100 літ“, част. 2, стор. 120) відозву цю надруковано в № 4 „Вістника Народної Воли“ (Бурцев помилюво датує відозву 8 листопада замість 8-го вересня, — ibid.). З приводу того, що „Вістник Народної Воли“ є зараз бібліографічним раритетом, уважаємо нашу публікацію в кожному разі не зайвою: На жаль, нам не пощастило знайти в Києві № 4 „Віст. Народ. Воли“ і вияснити, оскільки повно й правильно там надруковано відозву. Ми друкуємо її текст з копії, що знаходиться в сувай канцелярії кол. київського губернатора за 1884 р. № 378. Цю відозву, що розповсюджувалася в Києві 8—9 вересня, жанд. полковник Новицький „приняв основаним к приступу дозання в административном порядке“.

²⁾ Прокламація бере цитати з „Записокъ Н. Д. Селецкого“, що скінчав київський університет і був описля київським губерніяльним „предводителем дворянства“ („Киевская Старина“ 1884 р., лютий, с. 247 і д.).

часть под руководством Н. В. Лысенко должна была состоять из №№ хорового пения и соло, причем предполагалось исполнить хором русские, украинские, польские, сербские, чешские и др. песни; б) на вечеринку должны были быть допущены все бывшие и настоящие профессора и преподаватели, бывшие, настоящие и поступающие студенты, те из студентов других русских университетов, которые в это время были в Киеве; в) делегации от других университетов и учебных заведений, представители печати, представители от студентов заграничных университетов и многие другие, приглашенные, как ректором, так и студентами. При такой программе, одобренной ректором, вполне достигались вышеназванные цели сближения всех питомцев одной *almae matris*; торжество имело бы громадное значение, внутреннюю содержательность. Комиссия с энергией принялась за выполнение программы вечеринки, разосланы были в разные места приглашения многим лицам, сделаны многие другие приготовления. Но все, увы, напрасно. Оказалось, что г. ректору студенты нужны были только, как декорации для праздника, для того только, чтобы обмануть приезжих кажущимся единением между начальством и студенчеством; что ректор, опасаясь беспорядков, которые могли бы быть направлены против его весьма непопулярной личности, хотел только своими притворными уступками выиграть время, не дать студентам возможности одуматься и принять какой нибудь образ действия... К счастью, студенческая комиссия своевременно открыла расчеты г. ректора и, в виду того, что ректор решил допустить только 300 человек на акт, в виду того, что в последнюю минуту он с необычайной бесцеремонностью предложил студентам „выпить и закутить“, единогласно постановила: отказаться от всякого участия и солидарности с г. ректором во всех предвигаемых празднествах. Заявление об этом было встречено остальными студентами единодушными рукоплесканиями. Немедленно состоявшаяся сходка пришла к такому же решению и постановила: а) отказаться от всякой солидарности с официальной программой праздника, б) все билеты на таковые считать недействительными, в) требовать от г. Ренненкампа права присутствовать всем студентам на торжественном акте; если таковое будет ограничено, то явиться в день акта перед зданием университета для демонстрации. Таким образом, благодаря обману и недобросовестному отношению ректора к студентам, не по их воле, против их желаний, юбилей „праздновался“ при полном отсутствии студентов, под охраной войска и казацких нагаек.

Киев, 1884 года, 8 сентября“.

Тим часом 15 вересня куратор шкільної округи одержав від міністра народної освіти телеграму з пропозицією: «составить описание всей истории— при совокупном содействии ректора и благомыслящих профессоров»; опис треба було розпочати з викладу переговорів зі студентами про влаштування вечірки й неодмінно «упомянуть о поставленных студентами нелепых требованиях, прокламациях и прочем»¹⁾). Пропозицію прийнято емоційно, і «благомыслящие профессора» — Паульсон (проректор), Караваєв, Ергардт, Демченко, Гарнич-Гарницький і Суботін, на чолі з ректором Ренненкампом і куратором шкільної округи, склали необхідний опис бувших заколотів і «причин, вызвавших оные»²⁾).

Ця колективна праця куратора з «благомыслящими» професорами закінчувалось ось яким міркуванням, що в великій мірі вже підказувало розв'язання київського університетського питання:

«В настоящее время, когда производят следствие, когда арестуют виновных и заподозренных студентов, когда разные сенсационные и возбуждающие слухи распространяются еще усерднее, — волнение и неудовольствие охватило более значительную часть студентов, и в настоящее время университет находится в положении, из которого выйти необыкновенно трудно; частные меры против тех или других лиц не помогут, но внесут еще более раздражения, — оздоровление и отрезвление могут дать лишь общие серьезные, последовательные и решительные меры»³⁾).

Переписаний начисто кураторсько-професорський опис студентських заколотів уже 19-го вересня послано до Петербургу, куди незабаром приїхав і сам куратор шкільної округи⁴⁾).

1) Справа управління київ. шкільної округи, 1884 р., № 14, част. I.

2) Ibidem. Див лист куратора до міністра народної освіти від 20 вересня. Оригінал „опису“, підписаний ректором і вищезазначеними професорами, в цій самій справі.

3) Ibidem. Курсив наш.

4) Ibidem, 19-го вересня, № 45.

Що спричинилося до його подорожі, цілком з'ясовує його-ж такн шифрована телеграма до Делянова від 15-го вересня:

„Двойное следствие, начатое по поводу студенческих беспорядков, не доставит спокойствия университету. Тянутся будто долго и, пожалуй, кончатся ничем. Догадываюсь, что администрация, как будто чем то связанная, действует далеко не решительно, а нужны крайние меры против открытого буйства. Никакое обстоятельное описание не представит вам полной действительности. Дело слишком осложнилось случайными обстоятельствами. Многое, касающееся сути дела, я могу вам доложить только лично. Требуется, чтобы я немедленно приехал в Петербург по делам службы, и тогда узнаете, почему дело ведется без решительных мер. Мне выехать из Киева теперь можно,— университет для студентов закрыт¹⁾).

Ця телеграма, у зв'язку зі складеним професорами описом заклотів, з'ясовує нам дуже багато в найближчій будучині київського університету: вона з'ясовує й «урядове повідомлення» про заклоти, що надрукувало незабаром після приїзду Голубцова до Петербургу (надруковано в «Правительственном Вѣстникѣ» 1884 р. № 215, 29 вересня; передруковано в «Кієвлянинѣ» № 217, 3 жовтня) і майже дослова повторює його колективну з «благотмыслящей» професурою працю, а також і ту надмірно сувору «постанову», якою урядове повідомлення закінчувалося:

„Дабы очистить университет св. Владимира от вредных элементов, а равно и от исполнителей приказаний разных агитаторов и подстрекателей, постановлено:

1. Чтение лекций и учебные занятия студентов прекратить до 1-го января 1885 года.
2. Всех студентов означенного университета уволить и возвратить им документы. с восприещением приема уволенных в другие университеты.
3. Образовать с 1-го декабря 1884 года комиссию, под председательством попечителя, из ректора, деканов и избранных попечителем профессоров для приема прошений от тех лиц, которые пожелают вновь поступить в университет. Комиссия этой вменить в обязанность по каждому прошению собирать самые точные справки и удостоивать приема лишь тех, благонадежность коих не будет подлежать никакому сомнению.
4. Принятым вновь в студенты полугодие с августа 1884 года по 1-е января 1885 не засчитывать в установленное для прохождения университетского курса число полугодий²⁾).

Ця жорстока постанова, що викидала з університету разом усіх студентів, навіть тих, що тільки-що вступили, навіть тих, яких за ювілею у Києві зовсім не було,—обурила не тільки університетську молодь Києва та інших міст, але й професорські та громадянські кола; її, як і все урядове повідомлення, гостро критикувала навіть така «благонадійна» з політичного та національного боку людина, як Іван Аксаков³⁾.

Сам Рененкампф, під впливом громадської думки, телеграфував до Голубцова в Петербург: «Воспреещение поступать в другие университеты опечалило всех. Умоляю ходатайствовать о дозволении благонадежным поступить сейчас в другие университеты, прочим не уличенным... хотя через год⁴⁾).

На це того-ж самого дня одержано таку відповідь:

«Безусловное запрещение поступать в другие университеты утверждено государем, поэтому должно быть исполнено буквально. Никакое ходатайство немислимо. Представляюсь государю в среду. Голубцов⁵⁾).

¹⁾ Ibidem.

²⁾ З телеграми Голубцова Рененкампфові (в цій самій справі) видно, що постанову зроблено ще 27-го вересня.

³⁾ Див. його велику статтю в часоп. „Русь“ за 1884 р. № 20.

⁴⁾ Справа управління кiev. шкільної округи 1884 р. № 14, част. I.

⁵⁾ Про це „представление“ маємо цікаве повідомлення самого Голубцова, який, повернувшись після „высочайшей аудиенции“, поспішив записати все, що під час її говорилося. У 5-ій частині справи шк. округи № 14 олівцем, рукою Голубцова, записано ось що: „Разговор С. П. Голубцова с его величеством 3-го октября 1884 г.—Здравствуйте, сказал государь, идя ко мне навстречу и подавая мне руку.—Как жаль, что у вас случились такие неприятности.—Ваше величество, наше юбилейное торжество сопровождалось таким бесчинством и разбоем огромной уличной толпы, что дай бог, чтобы никогда и ничего подобного в другой раз не повторилось.—А юбилейный акт у вас прошел благополучно?—Прошел, в. в., благополучно оттого, что для предупреждения на нем беспорядков во время были приняты решительные меры.—У вас на акте студентов не было?—

Дуже гостро критикував «урядове повідомлення» також генерал-губернатор Дрентельн, який, познайомившись з ним, зараз послав до міністра внутрішніх справ гр. Толстого просторого листа¹⁾. Там він рішуче вказував, що «данние, послужившие правительству к принятию упомянутой меры (цебо: зачинення університету й звільнення всіх студентів.—*О. Н.*), страдают погрешностями, преувеличениями и односторонностью», що шкільна адміністрація, на доне-сіннях якої, звісно, зґрунтовано «урядове повідомлення», «не избегла общей участи увлечения и страстности, с которыми все близкое к университету и доселе относится при обсуждении происшедших событий». «Ближайшим поводом к волнениям и бесчинству — ниже Дрентельн — было недопущение студентов в актовую залу и отказ в разрешенном уже вечере, а более глубокие причины кроются в том равнодушном отношении профессорской коллегии к студентам, которое среди профессуры университета св. Владимира выразилось в особенно резкой форме... В результате этого явилась полная отчужденность, разобщенность во взглядах и действиях, а засим потеря со стороны профессоров авторитета в глазах молодежи, и как результат всего этого — вспышка неудовольствия при малейшем столкновении взаимных интересов». Далі Дрентельн підкреслював, що в урядовому повідомленні до загальної відомості, яко щось таке, «що не підлягає сумніву», опубліковано низку фактів, зовсім не встановлених або хибно осквітлених, а це дає пресі можливість «іронізувати й глузувати» з київської адміністрації. Взагалі Дрентельн почував себе остільки зачепленим від урядового повідомлення, що в цьому-ж таки листі підніс питання «о взгляде на деятельность в настоящем случае администрации со стороны верховной власти» і прохав зміст свого листа «повертнуть на всемилоостивейшее его императорского величества благовоззрение»... Інакше кажучи, він одверто ставив тут питання про свою відставку.

Звільнені студенти київського університету так само не могли пройти мовчки мимо урядового повідомлення, що їх торкалося. Їхню відповідь, що зверталася до студентів усіх інших університетів і що її розіслано, крім того, до редакцій декількох газет, подаємо тут цілком²⁾:

Не было, в. в., потому что они своим поведением того не заслуживали, и притом явен был брошенный агитаторами в среду студентов умысел превратить академическое празднование в демонстрацию против правительства.—Это верно, совершенно верно. Ко дню юбилея все студенты были в Киеве?—Полагаю, что почти все, так как после юбилея должно было безотлагательно начаться чтение лекций. При этом долгом почтито доложить в. в., что некоторые студенты накануне и даже дня за два до юбилея выехали из Киева, чтобы не быть свидетелями готовившихся беспорядков.—Были у вас на юбилее депутаты от заграничных университетов?—Были, в. в., от Венского и Загребского. Мы ожидали и от других, но, вероятно, холера помешала.—Конечно. За то у вас были депутаты от всех наших университетов?—Были, в. в., от университетов и от разных обществ и учреждений. У нас на акте было столько гостей, что наша огромная университетская зала была переполнена гостями до нельзя. (Маленькая пауза). Теперь все внимание обращено на водворение в университете спокойствия и порядка. Меры, принятые г. министром народного просвещения, дадут возможность очистить университет от вредных элементов. У нас было много студентов, которые своим поведением составляли бедствие для университета.—Да, но у вас есть и профессора, которые своим направлением... они украинофилы.—К сожалению, такие имеются. Они, составляя замкнутый кружок, постоянно вносят рознь и смуту в профессорскую корпорацию. Популярничая со студентами, они при всяком удобном случае восстанавлиют студентов враждебно против профессоров, своих противников. Так, например, и в настоящем случае, они восстановили студентов против ректора.—Ректор у вас хороший человек?—Очень хороший человек, в. в., и способный, и дельный. Но он настолько нравственно потрясен всем с ним случившимся, что просится в отставку. Я докладывал об этом г. министру. Г. министр находит невозможным в настоящее время его уволить.—Да, конечно, невозможно. Как его фамилия?—Ренненкампф.—Он не родственник нашему петербургскому Ренненкампфу?—Кажется, нет, в. в. Вернее, однофамилец.—До свиданья. Государь милостиво пожал мне руку, и я откланялся“.

¹⁾ Ми користуємося ним і по інших місцях цієї статті.

²⁾ Зі справи жажд. управління № 17.

«Обстоятельства заставляют нас обратиться к вам с объяснением действительного смысла нашей демонстрации. Передаем сущность дела. Киевское университетское начальство—оно же известная университетская клика совместителей—задумало, преследуя личные расчеты, завлечь на торжественный акт несколько студентов для необходимой декорации, чтобы таким образом констатировать для общества солидарность профессорской клики со студентами, и, преследуя цели политического характера, возмело преступную мысль—уронить все киевское студенчество в его нравственной репутации, заманив на вечер с трехтысячной выпивкой (на это деньги опущены были правительством), или на днепровские пароходы с музыкой и спиртом, чтобы превратить таким образом вечер или гулянье на пароходе в дикую и безобразную оргию.

Комиссия из студентов сама отказалась от пароходов, на которых начальство думало увести студентов подальше от Киева, но на вечер согласилась. Студенты же в отдельных совещаниях и на сходках решили, что предполагаемый вечер должен быть выражением их общественных и политических идеалов, должен быть местом собрания всех негодующих против современной реакции, должен быть удобным случаем, чтобы теснее и крепче сплотилось все искреннее и прогрессивное. Для осуществления такой задачи студенты считали необходимым пригласить на вечер многих известных общественных деятелей, писателей, представителей печати, студентов других университетов, произнести речи. Сначала ректор протестовал и указывал, что три с половиной тысячи руб., опущенные правительством на вечер, достаточно могут удовлетворить студентов, как удовлетворяет, должно полагать, крупная взятка таких людей, как он, что правительство, как хозяину, принадлежит и программа вечера, и что студенты должны явиться только ее исполнителями. Студенты же, принимая во внимание, что деньги правительства есть деньги податей и налогов с граждан и достояние поэтому общественное, а не личная собственность Делянова или Толстого, и не желая проинвентировать народные деньги, настаивали на своем; к тому же, говорили студенты, правительство устраивает вечер не для собственного удовольствия, а желая удовлетворить интересы студентов. После некоторых переговоров ректор согласился, надеясь, что все эти начинания потонут в волнах очищения.

Студенты стали готовиться к своему вечеру: рассылали приглашения, готовили речи. Студенты думали принять высокое по идее и серьезное по исполнению участие в юбилее университета, любимого ими, как учреждение науки и гуманности, а не как сород совместителей и других эксплуататоров. Но за несколько дней до юбилея, когда ректор увидел что студенты серьезно приняли за дело, и когда он с ужасом узнал, что на студенческом вечере совершенно не будет водки, то он решительно открыл свои карты: он потребовал себе цензуру всех приглашенных лиц, потребовал 100 билетов входных на вечер, предполагая пустить по ним передетых жандармов и шпионов, и ограничил число студентов на акте 300-ми человек, которые были ему совершенно достаточны для декорации. Тогда студенты на сходке единодушно отказались от участия и на вечере, и в юбилее, а билеты, выданные 300-м, посчитали не действительными. Взамен этого было решено собраться в день торжественного акта на бульваре (около университета) in cogrore и освятить Победоносцева и попечителя Голубцова. Первый день юбилея прошел тихо, на второй же день программа демонстраций была выполнена вполне и превосходно. После свистков Победоносцеву и Голубцову было решено тут же пройти торжественной процессией с публичкой по Крещатику и В. Владимирской ул., и тысячные толпы народа с стройной несней шли по городу. Наконец, вечером совершенно экспромтом были побиты окна и ставни в доме ректора—тоже при громадном стечении публики. В настоящее время положение дел такое. Множество лучших студентов в тюрьме, причем участие их в демонстрации совершенно не доказано, так как начали арестовывать только через два дня после демонстрации. Университет закрыт. Весь город (в буквальном смысле этого слова) страшно возмущен, так как все студенты уволены. Киевское общество относится с величайшим сочувствием к студентам и дружно жертвует в пользу арестованных. Даже высшая администрация в Киеве поссорилась и подралась с университетскими профессорами клики (проф. Субботин получил пощечину от Трепова, ад'ютаанта Дрентельна).

Господа! Нам не дали возможности принять участие в юбилейных торжествах в том виде, которого требовало наше нравственное чувство. Мы протестовали решительно и открыто. Закрыт университет, но мы готовы снова и еще сильнее свистать жалких представителей русского деспотизма. Учитесь дальше невозможно! Бесстыдство наших врагов не знает границ. Неужели наше терпение не должно иметь конца? Когда же мы, сознательные граждане, увидим необходимость протестовать на жизнь и смерть против бесстыдного врага, который хочет нашей нравственной смерти, смерти нашей интеллигенции? Кажется, настало время занять всем решительно свой грозный протест... Московские товарищи думают с нами заодно. Важна солидарность прочих университетов. Новый устав должен быть категорически отвергнут. Общество за нас. Все думают, что настало время решительного протеста. Публично освященные, презренные всей Россией Толстой, Победоносцев и др. сойдут со сцены. Нас поддержат, поддержим и мы друг друга.

Киев, 4 октября. Бывшие киевские студенты*.

Таким чином, останне, хоча й «нелегальне» слово з приводу безчасного

ювілею, що звернене було до громадської думки краю, залишилося за кіївськими «бувшими студентами»¹⁾.

Переходимо зараз до питання про розслідування заколотів, зв'язаних з ювілеєм. Воно одночасно велося двома напрямками: судом—слідчим в особливо важних справах, і адміністративним порядком—при губернiальному жандарському управлінні, причому ні темпом своїм, ні сподіваними наслідками, як ми бачили, не задовольняло куратора шкільної округи. Жандарський полковник Новицький ще в донесінні зід 9-го вересня повідомляв департамент поліції: «Подведомственные мне жандармы находились в толпе в качестве наблюдательных агентов, и мне известно много лиц, принимавших участие в беспорядках; список их будет подаан генерал-губернатору... по установлению их квартир они будут заарестованы... Н. д. прокурора палаты сказал мне, что судебный следователь по особо важным делам рассчитывает только на жандармское управление получить нужные сведения, иначе дело о нападении на дом ректора придется направить к прекращению по 277 ст. уст. уг. судопр. Я уже сделал распоряжение об заарестовании участников беспорядков в числе более 30 человек, из них арест 18 человек, преимущественно студентов, возложил на подведомственных мне офицеров, а 13—на чинов городской полиции. Некоторых рассчитываю передать судебному следователю, установив обвинение их свидетельскими показаниями». У другому місці²⁾ Новицький пише до департамента поліції:

„Равнодушным зрителем ко всему происходившему, как равно оставить безнаказательно (sic) участников беспорядков, которые могли перейти в следующие дни еще к более резким действиям,—я себя не счит в праве оставаться, а потому и выступил, по докладе генерал-губернатору, хотя быть может и к непопулярным для будущей истории действиям. но действиям таким, которые имеют под собой почву закона... Жандармские унтер-офицеры вверенного мне управления были направлены для наблюдений за лицами в пунктах, где происходили беспорядки, следил уже за лицами, известными жандармскому управлению, которые должны были принять активное участие в беспорядках, но мною не приказано было задерживать в день беспорядков; на другой день я составил постановление о приступе к дознанию в административном порядке, и основанием к приступу дознания принял распространявшиеся воззвания, озаглавленные „К товарищам“³⁾ и „К русскому обществу от киевских студентов“, заключающие в себе содержание, имеющее вполне политическую подкладку и оттенок, что и дало мне основание лиц, принимавших участие в беспорядках, отнести и заподозрить в принадлежности к противозаконному сообществу... С 9 на 10 число сентября я уже приступил к ряду последовательных арестов, частью в квартирах, а частью на улицах, лиц, коих отличил и безоспачно знали в лицо наблюдавшие жандармы за выдававшихся в толпе руководителей оной; заарестовал всего 49 человек студентов и разночинцев, и против каждого из них имеюся свидетельские показания, уличающие их в виновности в большей или меньшей степени: сверх того, заарестованных лиц я предъявлял нижним полицейским чинам, и некоторые из них признали в лицо задержанных жандармами лиц за участников беспорядков“⁴⁾.

Тут, у цьому донесінні, ми бачимо Новицького, так-би мовити, в його жандарській «лабораторії», виразно бачимо самі методи його «роботи», які у Дрентельна, у хвилину роз'ятрення, викликали ось яке характерне визнання про Новицького: що він «із беспорядков, имевших характер выра-

¹⁾ Очевидно, ця сама відозва була доставлена кураторові 21-го жовтня і другого дня відправлена ним до Деянова; він каже про „тектографованную прокламацію от лица студентов киевского университета с приглашением студентов прочих университетов к протесту против правительственных мероприятий, как по введению нового университетского устава, так и по поводу бывших в киевском университете беспорядков“ (справа управління шк. округи 1884 р. № 14, част. I).

²⁾ Донесіння від 24-го вересня.

³⁾ Цю прокламацію надруковано в статті Бороздіна („Былое“ 1917 р., № 3, стор. 162), причому в початкових словах зроблена помилка: замість надрукованого „в тяжелую смуту“ повинно бути „в тяжелую минуту“ (справа жанд. управління № 17).

⁴⁾ 20-го вересня (№ 3250) Новицький подав судовому слідчому по важливіших справах, що чинив слідство про напад на квартиру ректора, „сведения о лицах, участие которых в означенных беспорядках устанавливается наблюдавшими жандармскими унтер-офицерами“ (Справа жанд. упр. № 17).

ження студентами неудовольства против университетского начальства, желая сделать политическое дело—и создал его»¹⁾).

Слідство, що чинив Новицький, закінчено 24 вересня, коли він написав так зване «заключительное постановление», а 26-го, відповідаючи на бажання міністра народної освіти Делянова мати «сведения о зачинщиках и главных участниках студенческих беспорядков», через те, що «такого рода разбой и бесчинства без серьезных последствий оставаться не могут»²⁾, він послав кураторові шкільної округи складений на підставі цього слідства «именной список студентов университета святого Владимира и частных лиц, участвовавших в происшедших беспорядках 8 сентября 1884 г.».

У цьому реєстрі «против каждого лица изложена характеристика его действий и участия; из 54-х лиц, помещенных в списке, 34 человека изблещаются... свидетельскими показаниями, а против 20-ти лиц... имеются указания... из секретного источника, заслуживающего доверие»³⁾).

Уважний розгляд реєстру виявляє найперше, що обвинувачення будувалося переважно (коли не виключно) на «свидетельских показаниях» жандарських унтер-офіцерів і поліцейських чинів; потім, що коли хто-небудь мав нещастя раніш притягатися до суду в якій-небудь хочби дрібній політичній справі й числився «неблагонадійним», це вже було важким доказом його винности в даному випадку (одні із улюблених «методів» Новицького); нарешті, що торкається до відомостей про останніх 20 осіб реєстру, згрунтованих на агентурних, таємних, але бачити «заслуживающих доверие» джерелах, то вони в великій мірі походять із декількох анонімних виказів, що є в справі жанд. упр. № 17, і в деяких місцях до слова їх повторюють⁴⁾. Адміністративне слідство про 34 особи, що чинив Новицький, було предметом обміркування в «особом совещании», складеному згідно зі ст. 34 «положения о государственной охране», і «совещание» 2 листопада 1884 р. ухвалило: одного вилслати під догляд поліції в вологодську губерню; двом заборонити проживати в місцевостях, що оголошені на становищі збільшеної охорони, держачи їх під прилюдним доглядом на 2 роки, одному те саме—на один рік; шістьох залишити під прилюдним доглядом поліції на місці народження або припису на 2 роки, двом те саме на один рік. Генерал-губернатор Дрентельн на підставі права, наданого йому «Положением об усиленной охране», окрім того заборонив перебувати в Києві ще 18 особам, присудивши їх до примусового виселення⁵⁾. Взагалі треба сказати, що питання про дальше перебування в Києві для звільнених студентів зачиненого університету розв'язувалося надзвичайно несприятливо. Зараз-таки після оголошення «урядового повідомлення» про київські заклоти, межі міністрами внутрішніх справ і народної освіти відбулася згода, що в силу її всі студенти, котрі не мали в Києві батьків або ослістости, підлягали висланню на батьківщину протягом двох тижнів після одержання документів через поліцію. Це здалося надмірним навіть Дрентельнові, який телеграфував у Петербург: «Предположенную меру

1) Це розказує сам Новицький у донесінні департаментові поліції від 7 жовтня.

2) Телеграма кураторові 10 вересня (справа управління шк. округи № 14).—Університетська адміністрація на цю телеграму дала таку відповідь: „Так как все беспорядки, разбой и бесчинства происходили все зданий университетских, то не только руководители и зачинщики, но даже самый состав буйствующей толпы нам неизвестен“ (Ibidem).

3) Папір до куратора 26-го вересня.

4) До числа них двадцять увійшли між иншим: помічник бібліотекаря Якубович, „племянник Якубовича декабриста“ (у виказі: „обратите внимание на чиновника университета Якубовича, это коновод“); „учитель музыки Ник. Выт. Лысенко (композитор)“ і навіть бувший помічник проректора Сасько, про якого сам Новицький писав раніш, що він ще перед ювілеєм виїхав з Києва; всі названі особи „агитировали среди студентов к беспорядкам“, як зазначає реєстер.

5) Наказ київського губернатора поліціймейстрові 5-го жовтня 1884 р.

нахожу жестокою и бесцельною. Высылке подвергнется более тысячи человек, из которых по меньшей мере три четверти ни в чем неповинных. Не одна сотня студентов приехали после беспорядков, а большинство наличных в них не участвовало. У некоторых на родине никого близких нет, и они не найдут там ни средств, ни занятий. (Закреслено: Вообще за одного негодяя пострадают десять невинных). Принятая после тяжкой кары, постигшей университет, противу всех без различия, высылка способна воспротивиться против правительства всех родителей, которым возвращены будут через полицию их дети. Жестокость ее окончательно склонит общественное мнение в пользу студентов. Бесцельна эта мера потому, что она не может все таки предостеречь возмужности тех беспорядков, для устранения которых задумана, и обеспечить личную безопасность людей, возбудивших против себя неудовольствие»¹⁾.

Проте ні докази логіки, ні посилення на громадську думку не допомогли через те, що в Петербурзі найбільш боялися, що «праздные студенты, оставаясь в Киеве, под влиянием разных подстрекателей могут внасть в новые преступления» (відповідна телеграма Дрентельнові в міністерства внутрішніх справ),—і вислання це здійснено. В справі жанд. управління № 17 між иншим є така цікава «справка» київського поліціймейстра щодо цього «выселенческого» питання:

Всех документов студентов киев. ун-та прислано было в полицию к 1 числу ноября	1587
Из них вручено	1407
Остается по обнаружению места жительства студентов	180
Выехало по 1 ноября из Киева студентов	820
Остается при родителях	214
Получило разрешение от ген.-губ. остаться в Киеве	6
Подано прошений с ходатайством остаться	153
Затем подлежит еще высылке	394

В грудні 1884 року звільнених київських студентів, що бажали повернутися до університету, чекало нове й останнє митарство: всі вони повинні були перейти через спеціальну комісію, якій наказано, «собрав самые точные справки» про кожного, приймати лише безумовно «благонадійних». У цю комісію, що працювала з куратором на чолі, крім ректора й деканів (Феофілактова, Іконнікова, Демченка й Суботіна), увійшли ще призначені від куратора професори: Бец, Ващенко-Захарченко, Фортінський, Перемежко, Мінх, Ергардт, Романович-Славатинський, Гарнич-Гарницький, Ромер і Антонович²⁾.

Коли атмосфера, в якій доводилося працювати комісії, і раніш не була великою таємницею, то тепер щодо цього не може вже бути жадних сумнівів; в одній із своїх відповідей генералу-губернаторові куратор виразно вказує, що постанови комісії «состоялись главным образом на основании указаний департамента полиции и местного жандармского управления, которые ближе всего могут судить о степени благонадёжности исключенных»³⁾.

Комісія не прийняла, тобто виключила з колишніх студентів 141 чоловіка, поділивши їх, згідно з указівками міністра народньої освіти, на чотири категорії, залежно від «степени благонадёжности» кожного й «степени виновности участвовавших в беспорядках»⁴⁾.

До першої категорії увійшло 25 чоловіка, виключених на 3 роки без права вступати хоч куди; далі вступ був можливий «не иначе, как с ответственностью начальства учебного заведения, которое решится принять исключенного, и с разрешения главного управления того ведомства, коему учебное

1) Справа архіву кол. ген.-губернатора № 157 за 1884 р.

2) Новицький—до департамента поліції, 30 грудня 1884 р.

3) Справа архіву кол. ген.-губернатора за 1884 р. № 157, ч. 3-я: папір куратора до ген.-губернатора від 2 січня 1885 р.

4) Папір куратора до ген.-губернатора від 27 грудня 1884 р. В це число 141 ввійшли також особи, що раніш притягалися в адміністративному порядку.

заведення належить». Звісно, при таких умовах у жадну вищу шкільну установу вступити було вже не можна, і 25 душ першої категорії, попросту кажучи, одержували «вовчий білет» (сюди ввійшло: 16 медиків, 5 фізико-математиків, 3 юристи й 1 філолог).

За другою категорією 18 чоловіка виключено на 2 роки без права вступати в інші вищі шкільні установи (11 медиків, 4 юристи, 3 філологи).

За третьою категорією 19 чоловіка виключено на тих-же умовах на 1 рік (13 медиків, 4 фізико-математики, 1 юрист і 1 філолог).

Нарешті, найчисленнішу четверту категорію склали 79 чоловіка, звільнених на один рік, але з правом негайного вступу до другої вищої шкільної установи поза Київом (із них 62 медики, 6 фізико-математиків, 11 юристів¹⁾).

З метою-ж «приняття мер предупреждения и сохранения порядка и спокойствия» до часу наступного відкриття університету (в січні 1885 р.) адміністративна влада вислала з Києва ще декілька десятків осіб із загального числа виключених, причому заборонено їм жити в Київському й Остерському повітах²⁾).

Спроби деяких виключених через обвинувачення в заклотах добитися перегляду своєї справи при всій янносідливості (були випадки подачі прохань цареві з указівкою на alibi обвинуваченого) — звичайно успіху не мали: коли початкові докази спростовувалися або були недостатніми, Новицький завсіди дуже вручно в таких випадках висував питання про загальну політичну неблагонадійність виключеного, і справа залишалася в попередньому становищі³⁾. Сам Новицький уважав, що в даному випадку «приемная комиссия в действиях своих по приему в университет была снисходительнее того, что возможно было ожидать на первых порах», і з'ясовував це «указаниями, исходившими от г. министра народного просвещения по этому предмету и имевшими мягкую и снисходительную почву приема в университет». Між иншим він визнавав за потрібне повідомити також департамент поліції, що «комиссия видимо преследовала заведомо мысль удаления из университета большинства студентов из Евреев, которые, составляя большой процент непривычных в университет, по мнению большинства членов комиссии, представляют будто-бы зловерный элемент в университете»⁴⁾. Дійсно, з загальної кількості звільнених—141—на пайку Євреїв прийшлося 69 чоловіка⁵⁾.

Зазначимо ще тут, що в цю добу утиску київської студеньської молоді репресії ледве не торкнулися й київських вищих жіночих курсів, бо за даними жандарського слідства, в натовпі на Вібіковському бульварі, звідкіль «бросались камни и раздавались свистки при проезде начальствующих лиц», було три київських курсистки⁶⁾.

Що-ж до судового слідства, що його вів слідчий в особливо важливих справах, то, здається, через недостачу серйозних доказів, воно скінчилося нічим, як цього й боявся куратор шкільної округи. Принайменше, в справах кол. жанд. управління, управління шкільної округи, генерала-губернатора, губернатора й київського університету, фактів про наслідки судового слідства нема.

Вже на попередніх сторінках мабуть звертали на себе увагу два моменти:

1) Реєстер усіх звільнених у справі № 17. Протоколи засідань прийомної комісії див. у справі управління кийв. шк. округи, 1884 р., № 14, част. 3.

2) У справі № 17 в одному реєстрі значиться 14, а в другому 22 чоловіка.

3) Щодо цього особливої уваги заслуговує справа виключеного на 2 роки студента 4-го курсу Подушка, що одержав на акті медаль (див. справу № 17).

4) Донесіння від 30 грудня.

5) З них першої категорії («вовчий білет») — 2 студенти, другої — 3, третьої — 8 і четвертої — 56 (справа упр. шк. округи 1884 р. № 14, част. 3).

6) Див. про це в нашій статті «До історії вищої жіночої освіти на Україні» («Життя й Революція» 1927, № 4, сс. 117—118).

чудна, незрозуміла поведінка київської міської поліції під час бунту заколоту і повсякчасні «міжвідомчі й особисті непорозуміння» поміж представниками влади, під час цілого ходу розглянутих подій. «Університетське начальство і місцева адміністрація обвинувачували одне одного, місто поділилося на партії», писав про це у свій час Ів. Аксаков¹⁾.

Справді, коли протест проти нового статуту, зміцнений і загострений деякими місцевими обставинами, був «лайт-мотивом» заколоту, що мав місце за ювілею, то ці повсякчасні суперечки й конфлікти були його незмінними «оберт-тонами». Нам нема чого спинятися на цьому всьому докладно, досить декількох прикладів, що малюють взаємовідносини генерала-губернатора й університетської влади, жандарів і поліції, Новицького та інших «власть имущих», які дійсно звертали вину один на одного та засипали вищі органи влади в столиці службовими паперами, що в них часто не можна відрізнити офіційного донесіння від приватного доносу.

Розслідування вчинків київської міської поліції за вулицького заколоту, що вибухнув у місті 8 вересня, і в'яснення прийятих нею залобіжних заходів доручено від ген.-губернатора полковникові Гловацькому ще з вечора 8 вересня²⁾. Це розслідування, писав Новицький у донесінні від 17 вересня, «как и нужно было ожидать от лица некомпетентного в таких делах³⁾, не только не восстановило виновности... со стороны полиции, и в особенности киевского полициймейстера Мостицкого, но установило то, что чины полиции все сделали, все предприняли». За його відомостями, і особистий погляд генерала-губернатора, після розслідування полковника Гловацького, почав схилитися до того, що винюю не вдалих учинків поліції було «неожиданное стечение обстоятельств». Новицький сиростовує дані цього розслідування «имеющимися в его распоряжении фактами» і тут-таки в загалі полеміки, переходить просто до доносів: ген.-губернатор перебуває, мовляв, під впливом керівника своєї канцелярії Меркулова, той — під впливом урядовця Рудченка⁴⁾, а Рудченко досить близький до партії ліберальних професорів, що перед ювілеем вели зловмисну агітацію проміж студентів... «Я сам был очевидцем на юбилейном акте», пише він, «как Рудченко стоял, обнявшись с профессором Лучицким, около них был Меркулов, и Рудченко и Лучицкий весьма иронические бросали взгляды на суетившихся чинов администрации и полиции, получавших сведения во время акта о хождении толпы по улицам города и бросании в проезжавших камнями, с свистками и криками»⁵⁾. Вже в першому докладному донесінні про подію 8 вересня жанд. полк. Новицький характеризує полициймейстера, як «ненадежного полицейского чиновника», на якого «в тяжелое смутное время» уряд навряд чи може покладатися вповні. «Профессор Бец», повідомляє він тут-таки «просил меня заявить губернатору, а) что один из полицейских нижних чинов... сказал ему, что пристав Лыбедского участка, в участке которого жил ректор, не приказал никого задерживать, и б) что один из полицейских чиновников... после происшедшей катастрофы с домом ректора Ренненкампа сказал ему, указывая на дом Ренненкампа, что «это расчет

¹⁾ «Русь» 1884 р., № 20 (жовтень). 25-го вересня генерал-губернатор Дрентельн повідомляв міністра внутрішніх справ Толстого про подробиці заколоту й сутички в помещанні ректора і між інших писав: «Как ни грустно, но должно отметить, что университетская корпорация, по крайней мере, в обществе, стремится возложить всю вину за происшедшее на администрацию и полицию»... Тим часом адміністрація зробила все, що було можливе. Лихо лише в тому, як уціліло вимовляє Дрентельн, що вона «вне области воздействия на нравственный авторитет профессуры, и не в ее средствах преградить совершение всякого преступления» (Справа канцелярії кол. ген.-губернатора, 1884 р. № 157).

²⁾ Про це пише Новицький у ранішньому донесінні 9 вересня.

³⁾ Гловацький був полковником 131 піх. Тираспольського полку.

⁴⁾ Іван Рудченко (І. Влік), письменник і етнограф, брат Паула Мирного.

⁵⁾ Донесіння від 17 вересня.

полицеймейстера с ректором», по этого чиновника Бец не желает ни в коем случае обнаружить, добавляя, что он связан данным ему словом»¹⁾.

Коли поліціймейстер надіслав до судового слідчого своє повідомлення про заколоти, він зовсім поминув у ньому напад на квартиру ректора, який назвав «буйством», і описав тільки вулицьну демонстрацію, що якраз не була предметом судового розслідування. У цьому Новицький бачив відгук особистих відносин поліціймейстера до ректора університету, зіпсованих ще після сутички в лютому і перенесених Мاستицьким на службовий ґрунт, «что и было причиною непредупреждения полицией нападения толпы на дом ректора»²⁾. Сам поліціймейстер показав тим часом полковникові Гловацькому, що від губернатора він одержав тільки розпорядження про охорону «собственно здания университета», а розпорядження про охорону квартири ректора й квартири куратора «не получал вовсе». Цього свідчення, яке Новицький назвав «непростительною ложью», губернатор дійсно не міг ні забути, ні простити—і в відповідь на дані розслідування полковника Гловацького подав ген.-губернаторові цілу простору «записку», «отнюдь не в оправдание себя», як він писав, а звісно—з метою встановлення «истинного положения вещей». В особі начальника жандарського управління він знайшов вірного союзника, і наслідки їх спільних зусиль виявилися швидко³⁾. 8 жовтня генерал-губернатор одержав листа від міністра внутрішніх справ з повідомленням, що «государь император, по докладе... о беспорядках, имевших место в Киеве во время празднования 50-летнего юбилея университета св. Владимира,—позволил признать действия киевской городской полиции неудовлетворительными и лишенными должной энергии, а киевского полицеймейстера Мاستицкого заслуживающим увольнения от занимаемой им должности»⁴⁾.

Приневолений вихід Мاستицького, що до певної міри виявився в ролі «стрелочника» після катастрофи, викликав спочутливу замітку в місцевій прогресивній газеті «Заря» і несподівано ускладнився новими обставинами: підвладні Мاستицькому пристави сфотографувалися разом із ним і на проводах піднесли йому коштовний подарунок. У цьому місцева влада побачила небажану й недопустиму демонстрацію, і в наслідок цього двох приставів звільнено зовсім, а решту посадовлено на гауптвахту на ріжний термін⁵⁾.

Нам відомі випадки, коли викази Новицького, зв'язані з ювілеєм університету, направлялися й вище по ієрархічних східцях; відомо, що від напівофіціальних виказів не були вільні й вищі київські ієрархи. Так, коли департамент поліції запитав місцеве жандарське управління, чи правда, що багато звільнених студентів, не зважаючи на дану поліції підписку виїхати з Києва, залишаються в місті, «пользуясь отсутствием наблюдения за выполнением ими означенного обязательства»⁶⁾, Новицький дав таку «одверту» відповідь: «В городе не составляет не только секрета, но говорят открыто, что генерал-губернатор стоит не на стороне правительственного распоряжения от 29 сентября об увольнении всех студентов из университета и не разделяет последовавшего распоряжения относительно высылки студентов; такой взгляд ген.-ад'ютанта Дрентельна не безызвестен, без сомнения, студентам, а также и полиции, что и ослабляло действия полиции»⁷⁾.

З другого боку, коли Дрентельн, повідомлений про виключення особливою комісією 141 студента, запитав куратора про причини виключення кожного

¹⁾ Донесіння від 9 вересня. ²⁾ Донесіння від 24 вересня.

³⁾ Донесіння Новицького від 17 вересня. З приводу цього залишилися цікаві „конфіденціальні“ листи губернатора Гудима-Левковича та Новицького.

⁴⁾ Підкреслено в оригіналі. Справа архіву кол. ген.-губернатора за 1884 р. № 157.

⁵⁾ Донесіння від 16 листопада. ⁶⁾ Папір від 1 листопада.

⁷⁾ Донесіння від 16 листопада.

з них і про те, хто зі звільнених може бути небезпечний для громадського спокою, при чому ніяк не міг добитися задовільної відповіді, — він повідомив про це міністра народної освіти Делянова, підкресливши, що в своїй відповіді куратор «не висказав ні свого собственного мнения, ни мнения университетского начальства, а равно не сообщил причин, по которым то или другое лицо учебным ведомством могло быть признано опасным... Ограничиваясь ссылкой на мнение начальника жандармского управления и не давая прямого ответа на вопрос ему предложенный, учебное начальство тем самым высказало... такую уклончивость в деле ему наиболее других близком, которая только вредно может отразиться в самом начале открывающихся в университете заятий»¹⁾.

А трохи раніш, у листі до гр. Толстого, полемізуючи з «урядовим повідомленням» про київські заколоти й зазначаючи їх «более глубокую причину в равнодушном отношении профессорской коллегии к студентам, в полной отчужденности» між тими й тими, він прямо вдається в форму виказу, коли пише: «Многие профессора киевского университета, занимаясь не наукой, а самыми разнообразными и посторонними делами, несколько не заботились о воспитании в юношестве тех нравственных начал, которые одни и способны создавать из студентов искренних слуг престолу и отечеству»²⁾.

Зараз трудно міркувати про внутрішні таємні причини всіх цих «міждомчих» суперечок і особистих конфліктів, але з ними треба рахуватися через те, що, повторюємо, вони надавали певного тону й забарвлення київським подіям і мимохіть навіть впливали на їх дальший хід.

Ми простежили весь хід подій, що в супроводі їх відбулися свята піввікового ювілею київського університету; бачили, як урядова влада—в особі різних своїх органів—карала бунтарське київське студентство, змішуючи иноді безневинних і винуватих, але не дуже жалкуючи про це, «чтобы другим впредь неповадно было»; бачили нарешті, як вели себе й як сварилися представники місцевої київської влади. Проте, час ішов, і самий или часу та сила репресій, що кошилися на голови студентів, робили своє діло: наступало так бажане «успокоение». Правда, «урядове повідомлення», якого інспіратори мабуть що відомі були студентам, і вчинки приймальної комісії—за взаівками жандарів—викликали новий вибух кологнечі й злоби проти куратора й ректора, щей такий міцний, що проміж жандарським управлінням і департаментом поліції виникло навіть особливе листування щодо їх охорони, як у Києві, так і під час подорожі (обидва вони їздили до Петербургу)³⁾. Одначе з кінцем 1884 р. пристрасті заспокоїлися, і ознаки «замирення», хочби тільки зовнішнього, фактично сталася.

30-го грудня Новицький з почуттям задоволення спішив донести: «Ирравительственное распоряжение от 29 сентября об увольнении всех студентов из университета имело безусловно отрезвляющее влияние на дух киевского студенчества; при появлениях студентов в жандармское управление по разным случаям и при подаче прошений в университет, грубые и неуважительные приемы заметно исчезали; несмотря на закрытие сборной залы в здании университета и читальни газет, никаких протестов пока не было, без чего не обходилось прежде время при одном намерении университетского начальства уничтожить сборную залу и читальню, служившую местом сходок, а ныне обращенную в аудиторию. При настоящем настроении студентов бес-

¹⁾ Справа архіву кол. ген.-губернатора, 1884 р. № 157, ч. 3. ²⁾ Ibid.

³⁾ І жовтня Новицький телеграфував: «Между студентами и злонамеренными лицами существует настолько озлобление против попечителя Голубова и ректора Ревенкамфа, что вызывается необходимостью оградить от случайностей Голубова в Петербурге и в пути при возвращении» (Справа № 17). 19 листопада аналогічне прохання було послано відносно Ревенкамфа з приводу його візду до Петербургу.

порядков при откритиі университета вряд ли возможно ожидать... и новый университетский устав должен на первых порах привиться на практике без особых затруднений»¹⁾. 15 січня 1885 року він телеграфував до департаменту поліції коротко, але многозначно: «Университет сегодня открыт, полное спокойствие», а другого дня повідомив і подробиці відкриття університету: «14 сего января, в полдень по случаю предстоящего открытия 15 числа университета св. Владимира, в университетской церкви в присутствии попечителя учебного округа, профессоров и студентов был отслужен молебен; в здании университета было до тысячи студентов, а в церкви их было до 500 человек, чего никогда прежде не было, и обыкновенно предшествовавший молебен при ежегодных открытиях лекций в университете заключал в себе присутствие попечителя, ректора и нескольких профессоров; посещение же этого молебна студентами было не в обычаях и порядках. Г. попечитель и ректор, по прибытии в университет, следовали среди большого числа студентов, приветствовавших их поклонами и сопутствовавших по аудиториям, вновь отделанным в помещении бывшей сборной залы, некогда служившей студенческой читальнею и пунктом сборищ и сходок; ни малейшего нарушения тишины и порядка не было... 15-го числа уже последовало чтение лекций в университете»²⁾.

Цікаво те, що присутність дуже великої кількості студентів на молебні перед початком заняттів, «чого ніколи раніш не бувало», як уважав за необхідне підкреслити в своєму донесінні Новицький, з'ясувалося цілком особливими випадковими обставинами: 14-го січня відбулося винесення тіла до університетської церкви небіжчика професора Кістяковського, що користувався надзвичайною популярністю серед студентів...³⁾ Узагалі піддаватися яким-небудь особливим надіям, і після всього, що допіру відбулося, гадати про можливість університетських іділій було принаймні необережно: вже занадто велике було обурення, викликане ювілеєм, занадто багато сил захитав і зрушив він. «Враження, що зробили київські події на всю Росію, було величезне», писав Аксаков у жовтні 1884 р.⁴⁾, і це була правда. І коли «Московскія Вѣдомости» в утіху собі казали, що «скандали—не новина в наших університетах», то насамперед, це була кепська й квота утіха, а потім—події, що супроводили в свій час київський ювілей, не були звичайним місцевим скандалом, і значення цього безщасного, невдалого ювілею виходило далеко поза межі київського університету й Києва: так чи інакше, більшою чи меншою мірою, події, що були зв'язані з ювілеєм і впливали з нього, знайшли собі відгук по всіх кутках російського суспільства. В одному з перших ще своїх донесінь про ювілей Новицький писав, перекладаючи вину за все, що відбулося, на «лібералів»: «Партия либеральная достигла своей цели: юбилейное торжество омрачено беспорядками, ректор—представитель административной власти в университете—и попечитель учебного округа—освистаны, поруганы, авторитет их совершенно подорван в глазах общества и студентов, а ректор, сверх того, выдержал с семейством натиск толпы на его дом, осрамлен, опозорен вымазанием его дома даже детем, и, наконец, в довершение всего, один из профессоров правительственной партии, Субботин, получил оскорбление действием, пятно, которое не смоеся всю жизнь»⁵⁾.

Тут, сам того не призираючи, він несподівано блискуче підбив підсумок подіям ювілейних днів, але підсумок у місцевому київському масштабі.

Проте й сам ювілей у супроводі скандалів, і наступна розправа зі сту-

¹⁾ Донесіння до департаменту поліції № 4198. ²⁾ Донесіння від 16 січня 1885 р.

³⁾ Про це каже сам Новицький у тому-ж таки донесінні.

⁴⁾ „Русь“ за 1884 р., № 20.

⁵⁾ Донесіння до деп. поліції від 17 вересня, № 3205.

дентами, і суперечки представників влади проміж собою мали ширше, ніж тільки місцеве, значення, і насамперед ще раз показали, що ненормальні самі по собі були ті загальні умови громадсько-політичного життя, при яких навіть культурне, академічне свято оберталось на оргію репресій, коли в утисках молоді й поліцейському «усерддні» успішно конкурували з жандарями й деякі «служители науки».

В такому розумінні цей невдалий київський ювілей можна було-б назвати своєрідним відбиттям усєї тодішньої російської дійсности.